

BO LICZĄ SIĘ WSPÓLNE CELE

ANALIZA ZAŁOŻEŃ I EFEKTYWNOŚCI AKTUALNIE STOSOWANEJ METODYKI PRACY
Z MŁODZIEŻĄ ZAGROŻONĄ WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM

"Instytut Badawczo-Szkoleniowy" Sp. z o.o.
w partnerstwie ze Stowarzyszeniem "TRATWA"

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Autorzy: dr Magdalena Dudkiewicz, dr Marcin Sińczuch, Ryszard Michalski

We współpracy z pozostałymi członkami zespołu ekspertów projektu:

Prof. dr hab. Barbara Fatyga

Katarzyna Chwieduk

Marek Wankiewicz

Olsztyn 2012

SPIS TREŚCI

Zawartość

1.1	Wprowadzenie.....	4
1.2	Młodzież w Ustawie o pomocy społecznej.....	5
1.3	Młodzież w dostępnej pracownikom socjalnym literaturze przedmiotu.	7
1.4	Młodzież w programach kształcenia pracowników socjalnych w Polsce.	18
1.5	Podsumowanie	22
2	Uwagi do metodyki i strategii animacji środowisk młodzieży zmarginalizowanej w obszarze wzrostu poziomu kapitału społecznego	24
3	Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu i ekonomicznemu młodzieży w Polityce Unii Europejskiej. Założenia i dokumenty.	30
3.1	Uwagi wstępne	30
3.2	Konstruowanie i wdrażanie polityki młodzieżowej w UE	30
3.3	Instytucje UE kształtujące politykę wobec młodzieży	31
3.4	Biała księga KE - Nowe wyzwanie dla młodzieży europejskiej.....	32
3.5	Europejski Pakt na Rzecz Młodzieży.....	35
3.6	Przeciwdziałanie marginalizacji społecznej, bezrobociu i ubóstwu młodzieży. 36	
3.7	Podsumowanie.....	43
4	Bibliografia rozdziału 1	45
5	Bibliografia rozdziału 2	58
6	Bibliografia rozdziału 3	60

1. Ekspertyza wyjściowa dotycząca sposobu prezentowania problematyki młodzieżowej w literaturze przedmiotu z zakresu pracy socjalnej w Polsce oraz programów kształcenia polskich pracowników socjalnych

1.1 Wprowadzenie

Przystępując do analizy sposobu prezentowania problematyki młodzieżowej w literaturze przedmiotu i programach nauczania pracy socjalnej należy poczynić dwa istotne zastrzeżenia. Pierwsze dotyczy **powszechnego lokowania tych zagadnień raczej w obrębie dwóch innych dziedzin (a w konsekwencji dotyczącej ich literatury i nauczania), a mianowicie pedagogiki i resocjalizacji.** Dla pracy socjalnej taki stan rzeczy ma dwojakie konsekwencje. Pierwsza z nich jest w gruncie rzeczy mało znacząca, ponieważ jest natury raczej analitycznej – fakt, że na temat młodzieży publikują przedstawiciele innych dziedzin nie ogranicza wszak w żaden sposób dostępu do tej wiedzy pracowników socjalnych, zwłaszcza, że zarówno pedagodzy, jak i przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości (zwłaszcza kuratorzy sądowi) to potencjalni (a zwykle także realni) partnerzy działań podejmowanych przez pracownika socjalnego. Niestety, druga konsekwencja jest już bardziej znacząca. Można domniemywać, że pracownik socjalny, który jak wynika z badań, czuje się znacznie przeciążony obowiązkami (przed wszystkim natury biurokratycznej) zapewne nie jest szczególnie chętny do doksztalcania się, w tym sięgania do literatury przedmiotu, która nie jest przypisana wprost do jego profesji – postawiony przed dylematem, w jakim kierunku się doksztalać zapewne chętniej wybiera zagadnienia jednoznacznie bezpośrednio konotowane ze „swoją” dziedziną, często zresztą – paradoksalnie – dotyczące nie tyle pracy socjalnej, co raczej sporządzania dokumentacji, zasad przyznawania świadczeń, sprawozdawczości i innych tego rodzaju czynności natury w gruncie rzeczy urzędniczej.

Drugie zastrzeżenie dotyczy uwarunkowań lokowania pracy socjalnej z młodzieżą w polskim systemie pomocy społecznej:

co do zasady kategorie wiekowe nie pełnią w nim funkcji porządkującej. Wyjątek – ze względu na szczególne wyzwania (głównie opiekuńcze) stanowią dwie kategorie wiekowe: dzieci oraz osoby starsze;

logika polskiego systemu opiera się przede wszystkim na kategoryzacji klientów ze względu na problem społeczny, który ich dotyka (precyzuje je art. 7. Ustawy o pomocy społecznej, to m. in.: ubóstwo, sieroctwo, bezdomność, bezrobocie, niepełnosprawność, przemoc w rodzinie, bezradność w sprawach opiekuńczo - wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego, zwłaszcza w rodzinach niepełnych lub wielodzietnych; brak umiejętności w przystosowaniu do życia młodzieży opuszczającej całodobowe placówki opiekuńczo - wychowawcze; trudności w integracji cudzoziemców, alkoholizm lub narkomania, zdarzenia losowe i sytuacja kryzysowa, klęska żywiołowa lub ekologiczna). Jest to oczywiście rezultat ścisłego powiązania w polskim systemie pracy socjalnej ze wsparciem finansowym i rzeczowym – wymienione w Ustawie kategorie stanowią jedną z dwóch – oprócz materialnego – przesłanek jego udzielenia.

Odrębny porządek w polskim systemie dotyczy już konkretnie pracy socjalnej, która (ze względu na adresata – indywidualnego lub zbiorowego) jest dzielona na trzy podstawowe metody:

- pracy socjalnej z jednostką i rodziną,
- pracy socjalnej z grupami (najczęściej wyodrębnionymi ze względu na wspólny problem społeczny, np. alkoholizm, samotne macierzyństwo, czy bezrobocie),
- pracy socjalnej ze społecznościami lokalnymi.

1.2 Młodzież w Ustawie o pomocy społecznej

Niezależnie od tego, jak problematyka młodzieżowa potraktowana jest w literaturze przedmiotu oraz w programach kształcenia **dla pracownika socjalnego podstawowe odniesienie stanowią zapisy ustawowe**. Młodzież pojawia się w nich jedynie w określonych, bardzo specyficznych kontekstach, niemal wyłącznie jako adresat działań własnych powiatu (na poziomie gminy niemal nie ma o tym mowy):

- jako **użytkownik opieki w rodzinach zastępczych** (wprost wskazanym beneficjentem jest tutaj dziecko, ale dotyczy to osób niepełnoletnich, zatem także młodzieży) dla osób pozbawionych całkowicie lub częściowo opieki rodzicielskiej lub niedostosowanych społecznie;
- jako **użytkownik placówek** takich, jak: ośrodki adopcyjno - opiekuńcze, placówki opiekuńczo - wychowawcze, domy pomocy społecznej dla dzieci

i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, schroniska dla nieletnich, zakłady poprawcze, specjalne ośrodki szkolno - wychowawcze, specjalne ośrodki wychowawcze, młodzieżowe ośrodki socjoterapii zapewniające całodobową opiekę, młodzieżowe ośrodki wychowawcze;

- jako adresat programów pomocy dziecku i rodzinie;
- jako **uczestnik procesu usamodzielniania i kontynuowania nauki** – czyli osoba opuszczająca całodobową placówkę opiekuńczo - wychowawczą typu rodzinnego i socjalizacyjnego (w/w). Oznacza to udział w programie integracji ze środowiskiem dla osób mających trudności w przystosowaniu się do życia, pomoc pieniężną na usamodzielnienie, pomoc pieniężną na kontynuowanie nauki, pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, w tym w mieszkaniu chronionym, pomoc w uzyskaniu zatrudnienia; pomoc na zagospodarowanie – w formie rzeczowej. Warunkiem uzyskania pomocy, jest zobowiązanie się osoby usamodzielnianej do realizacji indywidualnego programu usamodzielniania, opracowanego wspólnie z opiekunem usamodzielniania (może to być jedno z rodziców zastępczych, dyrektor placówki rodzinnej, pracownik socjalny PCPR, wychowawca, psycholog lub pracownik socjalny innej placówki, albo inna osoba wskazana przez osobę usamodzielnianą), zatwierdzonego przez kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie.
- jako osoba, której może zostać przyznana pomoc w formie **zakupu posiłków w szkole**,
- jako osoba, której może zostać przyznane **mieszkanie chronione** (w sytuacji, gdy opuszcza jedną z w/w placówek), które jest formą pomocy społecznej przygotowującą osoby tam przebywające, pod opieką specjalistów, do prowadzenia samodzielnego życia lub zastępującą pobyt w placówce.

Jak widać, z punktu widzenia ustawy o pomocy społecznej młodzież staje się istotna jedynie wówczas, gdy jest ofiarą braku właściwej opieki rodzicielskiej i/lub sama narusza normy społeczne. Generalnie taki stan rzeczy nie zaskakuje, wszak pomoc społeczna jako instytucja państwa jest adresowana właśnie tam, gdzie pojawia się problem. Mamy tu jednak do czynienia z istotnym paradoksem dotyczącym całego systemu pomocy społecznej, który polega na tym, że w wyniku kolejnych reform został on (a proces ten wciąż postępuje) obciążony zadaniami także z zakresu innych

systemów.¹ W rezultacie od instytucji pomocy społecznej oczekuje się realizacji zadań, które przynależą do zdecydowanie szerszej kategorii polityki rodzinnej (rozumianej jako zinstytucjonalizowane działania władz publicznych (i in. podmiotów) zorientowanych na zaspokojenie potrzeb rodzin i ich członków, które wyznaczają i porządkują wzajemne stosunki państwa, społeczeństwa i rodzin, których celem jest wzmocnienie podmiotowości rodziny przede wszystkim poprzez wykraczanie poza działania interwencyjne, z naciskiem na prewencję i rewalidację², której w Polsce nie wypracowano.

Taki stan rzeczy w żadnym razie nie prowadzi do konstatacji, że w codziennej praktyce praca socjalna nie jest, czy raczej nie bywa adresowana do młodzieży. Rzecz w tym, że formułując jakiegokolwiek rekomendacje dotyczące działań adresowanych do osób w wieku 14 - 24 lata nie sposób abstrahować od kontekstów, w jakich młodzi ludzie są lokowani w pracy socjalnej (i całym systemie pomocy społecznej), a w konsekwencji – jak są postrzegani i/lub traktowani przez pracowników socjalnych³. Oczywiście nie sposób stwierdzić tego bez pogłębionych, nakierowanych na taką właśnie problematykę badań tej grupy zawodowej, jednakże niewątpliwie przybliżonej wiedzy na ten temat dostarczyć może analiza programów nauczania i wykorzystywanej w procesie kształcenia literatury przedmiotu.

1.3 Młodzież w dostępnej pracownikom socjalnym literaturze przedmiotu.

Publikacje z serii „Biblioteka Pracownika Socjalnego” (BPS) wydawnictwa Śląsk.

BPS to bogaty zbiór pozycji wprost adresowanych do pracowników socjalnych, często wykorzystywanych także jako literatura do poszczególnych przedmiotów wykładanych w procesie ich kształcenia. Na 41 pozycji prezentowanych i dostępnych obecnie w sprzedaży na stronie wydawnictwa cztery jakkolwiek odnoszą się do omawianej problematyki. Pierwsza z nich (Ewa Marynowicz - Hetka, Jacek Piekarski, Danuta Urbaniak - Zając (red.): *Pedagogika społeczna i praca socjalna. Przegląd*

¹ Por. J. Hryniewicz, *Zakres i kierunki zmian w pomocy społecznej*, w: M. Rymsza (red.), *Reformy społeczne. Bilans dekady*, ISP, Warszawa 2004.

² Por.: M. Raław - Markowska, *Zakończenie*, w: M. Raław-Markowska (red.), *Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym, debata o nowym systemie*, ISP, Warszawa 2005.

³ Warto przy tym stwierdzić, że polska tradycja pracy socjalnej jest silnie związana z koncepcjami i działaniami pedagogicznymi, zwłaszcza dwójgim przedstawicieli polskiej pedagogiki społecznej – Heleny Radlińskiej i Aleksandra Kamińskiego, por. m.in. Olubiński A., *Praca socjalna. Aspekty humanistyczne i pedagogiczne*, Akapit, Toruń 2004, Mikołajewicz W., *Praca socjalna jako działanie wychowawcze*, Śląsk, Katowice 1999, s. 73-90.

stanowisk i komentarze) bazuje przede wszystkim na doświadczeniach niemieckich, jednak odnosi je także do polskiego kontekstu – systematycznej analizie poddane zostały tutaj relacje między pracą socjalną i pedagogiką społeczną. Jednak kategorią, wokół której koncentrują się rozważania zarówno niemieckich, jak i polskich autorów jest rodzina, młodzież nie pojawia się właściwie jako odrębne zagadnienie. Mamy tu raczej do czynienia z teoretyczną ramą, która jednak pozwala zrozumieć wzajemne relacje obu dyscyplin. Jeszcze mniej przydatna okazuje się *Praca socjalna jako działanie wychowawcze* Wojciecha Mikołajewicza – to w gruncie rzeczy mało wyrafinowany podręcznik (zawierający nawet podsumowania i pytania – zagadnienia do dyskusji po każdym rozdziale), który jednakże nie wyodrębnia jakichkolwiek kategorii adresatów działań służb społecznych, w tym także wiekowych. Można by po jego lekturze dojść do wniosku, że działanie wychowawcze to uniwersalny sposób oddziaływania pracownika socjalnego, taki sam w odniesieniu do młodzieży, jak i do np. grup seniorów albo małych dzieci. Właściwie nie dziwi całkowity brak odniesień praktycznych, które musiałyby to uproszczenie zdemaskować – to tylko teoretyczny (miejscami też ideologiczny) wykład, w żadnym stopniu nieprzydatny w praktyce pracy socjalnej.

Na szczęście można wskazać dwie zdecydowanie bardziej użyteczne pozycje. Wprost problematyki młodzieżowej dotyczy książka Zbigniewa B. Gasia: *Młodzieżowe programy wsparcia rówieśniczego*. To chyba ze wszystkich odnalezionych pozycji najbardziej konkretna propozycja działania – ramę teoretyczną stanowi w niej psychoprofilaktyka, a cały materiał został uporządkowany przede wszystkim wg kategorii wieku, która pozwoliła wyodrębnić kluczowe dla omawianej problematyki fazy, czyli okres dojrzewania i wczesną dorosłość, a z drugiej strony młody człowiek został ulokowany przede wszystkim w obrębie grup społecznych w których funkcjonuje, rodziny, klasy, grupy rówieśniczej. To jedna z niewielu pozycji, w których młodość i dorastanie nie są traktowane jako problem do rozwiązania przez instytucje tworzone przez dorosłych (szkoły, OPS) i konotowane negatywnie – ze względu na to, że w kształtowaniu się postaw i zachowań za kluczowe uznano oddziaływanie grupy rówieśniczej, autor traktuje ją przede wszystkim jako szansę i analizuje możliwości, jakie kryją się w wykorzystaniu tego środowiska w pracy socjalnej (poparte licznymi pozytywnymi doświadczeniami z wielu krajów). Jako metoda działania został tu wskazany młodzieżowy program wsparcia rówieśniczego – zaprezentowano jego liczne zalety wynikające przede wszystkim z elastyczności, niskiego stopnia opresyjności i braku rutyny, z czego wynika szansa na kształtowanie dojrzałych postaw prospołecznych, budowanie partnerskich relacji młodzieży i dorosłych oraz poszerzanie oferty pomocy dla młodzieży przeżywającej kryzys. Zaprezentowane zostały różne typy takich działań, m.in. „Program aktywizacji samorządów uczniowskich”, „Program rówieśniczych doradców”, „Młodzieżowy program adaptacyjny”. Co ważne, zaproponowano także działania ewaluacyjne umożliwiające badanie skuteczności młodzieżowych programów wsparcia rówieśniczego. Druga praktyczna pozycja opublikowana w BPS to *Programy profilaktyki uzależnień. Z doświadczeń autorów* pod redakcją Lucyny Telki. Pozycja

przedstawia doświadczenia studentów Podyplomowego Studium Profilaktyki Uzależnień na Uniwersytecie Łódzkim związane z realizacją przygotowanych przez nich w toku kształcenia w studium programów działań profilaktycznych. Wprowadzone kierowane są one zarówno do młodzieży, jak też do osób dorosłych, jednak autorzy bardzo konsekwentnie traktują młodzież jako grupę szczególną i wymagającą specyficznego podejścia. Zostały opisane konkretne programy adresowane do młodzieży (m.in. „Wyjście z cienia”, „Eden”, „Wiatrak”, „Razem”, „Stanowcza klasa”), zamieszczono także przykłady scenariuszy zajęć i spotkań z uczestnikami działań profilaktycznych. Warto zaznaczyć, że przedstawione działania praktyczne zostały ulokowane w konkretnym paradygmacie pracy socjalnej, a mianowicie relacyjnym modelu pracy socjalnej, „którego istotę stanowi jej odmiana rozumiejąca, charakteryzująca się minimalizacją dystansu i dążeniem do zniesienia władzy w relacji” [Telka, s. 15], a prezentowane projekty odwołują się do idei działania społecznego jako tworzenia instytucji symbolicznej oraz profilaktyki pozytywnej.

Dwie omówione powyżej pozycje, to jednak wyjątek, nie reguła w serii BPS. Na koniec prezentowania jej zawartości warto wspomnieć o zdecydowanie bardziej reprezentatywnym podejściu, jakie odnajdujemy w książce Brendy DuBois i Karli Krogsud Miley pt. *Praca socjalna. Zawód, który dodaje sił*. W części dotyczącej problemów rodziny kategoria „młodzież” w ogóle się nie pojawia, chociaż przywołani zostają współmałżonkowie, ludzie starzy i oczywiście najczęściej dzieci. Najbardziej jednak znamienne wydają się cztery zagadnienia, które wypełniają podrozdział pt. „Wiek dojrzewania” – są to kolejno: „ciąża u nastolatek”, „samobójstwa w wieku dojrzewania”, „ucieczki młodocianych z domów” oraz „problemy z jedzeniem”. Nic dodać – nic ująć, młodzież to wyłącznie problem, trudny czas do przetrwania pomiędzy okresem niemowlęcym i dzieciństwem a dorosłością – w obu tych kategoriach wiekowych znalazły się zarówno zagadnienia trudne, jak i całkowicie neutralne, w rodzaju „związki między małym dzieckiem i opiekunami” czy „planowanie przedemerytalne”.

Seria wydawnicza „Problemy pracy socjalnej” wydawnictwa Akapit z Torunia.

Charakter tych publikacji jest zdecydowanie odmienny, to co do zasady publikacje naukowe, adresowane przede wszystkim do teoretyków, środowiska akademickiego, powstające pod patronatem Sekcji Pracy Socjalnej Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Oczywiście nie oznacza to braku wpływu na kształtowanie opinii i postaw pracowników socjalnych, chociażby zapośredniczonego przez proces kształcenia.

Bezpośrednio do problematyki młodzieżowej odnosi się książka Agnieszka Naumiuk *Uczestnictwo społeczne młodzieży. Możliwości działań – opinie i postawy*, jednak paradoksalnie nie jest ona szczególnie użyteczna dla pracownika socjalnego, bowiem w gruncie rzeczy zagadnienie uczestnictwa społecznego zostało w niej sprowadzone do wolontariatu. Można zatem uznać tę pozycję za pomocniczą

(przede wszystkim ze względu na połączenie studium teoretycznego i badawczego oraz na – nie tak częste – traktowanie młodzieży nie jako problemu, lecz w kategoriach mocnych stron i potencjałów) jednak niewątpliwie nie wyczerpuje ona zagadnienia pracy socjalnej z młodzieżą. Druga pozycja z tej serii, która w sposób bardziej systematyczny podchodzi do problematyki młodzieżowej, to książka Andrzeja Olubińskiego *Praca socjalna. Aspekty humanistyczne i pedagogiczne*. (znalazły się tu m.in. obszernie rozdziały: *Miejsce pracy socjalno - opiekuńczej w systemie nauk o wychowaniu*, *Praca socjalna jako uruchamianie sił społecznych środowiska wychowawczego* oraz *Socjalno - wychowawcze problemy przemocy nad dzieckiem oraz sieroctwa społecznego w rodzinach okresu transformacji*). Sporo miejsca poświęcono odwołaniom do koncepcji Heleny Radlińskiej, co generalnie nie dziwi – praca socjalna została silnie osadzona w nurcie pedagogiki społecznej i tzw. koncepcji wychowującego społeczeństwa. Za atut tego podejścia niewątpliwie warto uznać takie aspekty jak dostrzeżenie wpływu środowiska, podejście interdyscyplinarne z naciskiem na wpływy kulturowe, partycypacyjną wizję współdziałania, nacisk na koncepcję wzmacniania (empowerment) sił społecznych jako drogi do panowania nad własnym życiem oraz postulat ograniczenia roli pracownika socjalnego do funkcji doradczo - animacyjnej. I chociaż zagadnienia te nie zostały wprost nakierowane na problematykę młodzieżową, to często pojawiają się odwołania do tej grupy wiekowej.

Pojedyncze artykuły jakkolwiek odnoszące się do problematyki pracy socjalnej zostały odnalezione w siedmiu tomach z tej serii. Dokonanie niesystematycznej analizy⁴ ich zawartości pozwoliło odtworzyć portret młodego pokolenia, który się z nich wyłania. Obraz ten został uporządkowany poprzez próbę odpowiedzi na kilka pytań.

Kim są młodzi ludzie? Określa się ich najczęściej za pomocą ekwiwalentów neutralnych, takich jak *młode pokolenie*, *młodzi ludzie*, *młody mieszkaniowiec wsi*, *uczniowie*. Sporo jest też wyrażen co najmniej sugerujących problemy: *nieletni*, *osoba wspierana*, *wychowankowie domu dziecka*, *drugie pokolenie „beneficjentów” restrukturyzacji sektora państwowego w rolnictwie*, czasem nawet natury kryminalnej: *nieletni przestępcy*, *grupa przestępcza*. Niezbyt często, ale pojawiają się też takie, które akcentują ich cechy pozytywne: *wolontariusze*, *aktywni młodzi ludzie*, lub generalnie traktują młodzież jako zasób, cenną grupę: *potencjał ludzki*, *siła społeczna*. Młodzież, to osoby w obiektywnie trudnym momencie, gdyż młodości towarzyszą określone procesy: *kształtowanie się osobowości*, *poszukiwanie celu*

⁴ Podczas lektury wypisywane były najczęściej powtarzające się (i/lub podkreślane przez autorów, np. przez użycie w tytułach podrozdziałów, poprzez boldowanie itd.) wyrażenia, jednak bez systematycznego zliczania ich frekwencji, ponieważ przy tak ogromnym materiale wymagałoby to ogromnego nakładu czasu.

w życiu, bycie na rozdrożu, szukanie własnej drogi, okres dojrzewania, poszukiwanie biograficznych dróg, formowanie się tożsamości.

Jak zachowują się młodzi ludzie? Generalnie źle. Ich zachowanie cechuje apatia, marazm, a jeśli podejmują aktywność to najczęściej niewłaściwą: *nieadekwatne funkcjonowanie w rolach społecznych, niepożądane tory życiowe, odtwarzanie złych wzorów, patologiczne zachowania, postawy antyspołeczne, powielanie złych wzorów i zachowań, wadliwe zaspakajanie potrzeb jednostkowych.* Bardzo często przypisuje się im już konkretne zachowania niepożądane społecznie, jak *wagary, wandalizm, wulgaryzm*, ale także wprost przestępcze: *agresja i przemoc, czyny chuligańskie, czyny karalne, kradzieże, zgwałcenie, włamanie, znęcanie się nad zwierzętami*, albo zachowania autodestrukcyjne: *samookaleczenie, picie alkoholu, prostytutka nieletnich, środki uzależniające, uzależnienie.* Zwykle negatywnie konotowane są także działania kulturowe, takie jak *działania alternatywne, kontrkultury, subkultury.*

Jaki jest świat, w którym żyją młodzi ludzie? W pewnym sensie to nie może dziwić, bo również świat, który otacza młodych ludzi ma niemal wyłącznie złe cechy – otaczają ich liczne problemy i negatywne zjawiska społeczne:

- **opisywane ogólnie:** anomalie społeczne, anomia, dewiacja, dramatyczne sytuacje, konflikty, w tym konflikty o podłożu kulturowym, kultura biedy, niekorzystne sytuacje życiowe;
- **związane z niemożnością zaspakajania potrzeb materialnych:** bieda, długotrwałe doświadczenie ubóstwa, reprodukcja ubóstwa, postępujące ubóstwo, niższa pozycja ekonomiczna, *niedostatek*, gorsze szanse, ograniczenie konsumpcyjne, problemy socjalne, środowisko ubogich, trudna sytuacja życiowa, niezaspokojone potrzeby;
- **związane z doświadczaniem nierówności społecznych:** mechanizmy segregacyjne, nieustanne poczucie deprywacji, społeczno - kulturowa degradacja, segregacja, procesy selekcyjne, piętno przypisania, stygmatyzacja, wykluczenie cyfrowe, *wykluczenie normatywne, wykluczenie społeczne, wykluczenie strukturalne, marginalizacja;*
- **związane z patologiami i doświadczaniem zaniedbania lub przemocy:** patologia, patologia społeczna, przemoc psychiczna, *przestępczość*, spirala agresji, problemy rozwojowe, problemy wychowawcze, samotność emocjonalna, *społeczne nieprzystosowanie*, zależność patologiczna, zaniechanie, zaniedbanie;
- **związane z zachwianiem norm moralnych, poczucia bezpieczeństwa, poczucia sprawstwa:** *poczucie bezkarności*, amoralny familiaryzm, relatywizm systemów wartości, wyuczona bezradność;

- **związane z warunkami (w tym zmianami) społeczno - ekonomicznymi:** restrukturyzacja sektora państwowego w rolnictwie, przekształcenia własnościowe, trudne warunki, wielowymiarowe procesy globalne, złożone uwarunkowania socjo - kulturowe.

Jakie podmioty działają w świecie młodych ludzi? Młodzi ludzie żyją i działają w złożonym otoczeniu, często popiswanym ogólnie (np. przestrzennie: *dzielnica, miasto*), społecznie (*grupa rówieśnicza, grupa sąsiedzka, rówieśnicy, dorośli, środowisko, środowisko lokalne, środowisko wychowawcze, środowisko życia*), albo symbolicznie: *kontekst kulturowy, poziom lokalny, świat ponowoczesny, Internet*.

W otoczeniu można wyodrębnić kilka najważniejszych komponentów:

- **otoczenie rodzinne:** dom, *dom rodzinny*, rodzina, rodzice, środowisko rodzinne, środowisko domowe, jest niestety generalnie konotowane negatywnie, jako *wymagające wsparcia*, czasem ze względu na obiektywnie trudną sytuację: *rodzina kontraktowa*, rodzina uboga, wielodzietna, zastępcza, *zagrożona*, wielodzietność, rozwody rodziców, ale często wprost ze wskazaniem na patologię: *dysfunkcyjny dom rodzinny*, patologie rodzinne, kryzys rodziny, rodzina dysfunkcyjna, niewydolna wychowawczo, patologiczna, *problemowa, wieloproblemowa*;
- **otoczenie instytucji publicznych**, często określane ogólnie jako: samorząd lokalny, instytucje kulturalne, instytucje społeczne, system instytucji, środowiskowy system wsparcia społecznego, instytucje centralne, instytucje lokalne, służby;
 - o W tym instytucjonalnym otoczeniu działania wobec młodego człowieka podejmują konkretne instytucje, przede wszystkim **interwencyjno - pomocowe**: *kurator sądowy, ogniska wychowawcze, opiekuńcze pogotowie rodzinne, placówka, policja, środowiskowa placówka wsparcia, rotacyjne mieszkania chronione, placówki całoroczne, parafialne zespoły charytatywne*, czasem też określane neutralnie *hostel, świetlice* i/lub nastawione na wsparcie rozwoju: *koła zainteresowań, poradnia psychologiczno - pedagogiczna*. Uderza niemal całkowity brak w otoczeniu młodych ludzi instytucji kultury;
 - o Bardzo silnie są w nim reprezentowane **instytucje edukacyjne i instytucje edukacyjno - wychowawcze**, określane także jako szkolna rzeczywistość, system edukacji, współczesna szkoła, albo poprzez wskazanie różnych typów szkół: szkoła zawodowa, studia zaoczne, szkoły ponadgimnazjalne, technikum, liceum ogólnokształcące, liceum profilowane. Funkcjonowaniu otoczenia edukacyjnego towarzyszą trwające procesy, albo neutralne, jak reforma

systemu, ale znacznie częściej negatywne: nierówne szanse edukacyjne, gettoizacja szkolnictwa, kłopoty z nauką, patologie szkolne. W obrębie tego systemu działają konkretni ludzie: nauczyciele, pedagog szkolny, rada rodziców, wychowawca klasy, *autorska grupa wychowawcza*;

- o Młodzi ludzie uczestniczą także w rynku pracy, to jednak bardzo smutna rzeczywistość, określeń neutralnych (jak *pozycja zawodowa*, *możliwość zarobkowania*) jest bardzo niewiele, dominują mniej lub bardziej ogólnie nazywane problemy: *bezrobocie*, *zagrożenie bezrobociem*, *brak kwalifikacji*, *niskie płace*, *bezpłatne staże*, *trudność znalezienia zatrudnienia*;
- Pozytywnie zaskakuje dość częste pojawianie się w analizowanych tekstach **instytucji i inicjatyw pozarządowych**, zarówno jako tych, które młodzieży pomagają, jak i jako miejsca ich aktywności. Istnieje jednak obawa, że w praktyce nie jest to tak częste, spora reprezentacja tego rodzaju podmiotów może być pochodną poddania analizie kilku tekstów ze zbioru „*Praca socjalna w organizacjach pozarządowych z problemów działania i kształcenia*”. W praktyce może to oznaczać, że jeśli pracownik socjalny nie zetknął się z tą właśnie pozycją, to może w znacznie mniejszym stopniu uświadamiać sobie znaczenie działań podejmowanych na rzecz młodzieży przez instytucje niepubliczne: *organizacje*, *organizacje pozarządowe*, *aktywne formy*, *fundacje*, *grupy zadaniowe*, *inicjatywy obywatelskie*, *TPD*, *niepubliczne placówki*, *organizacje pomocowe*, *samorządy młodzieżowe*, *stowarzyszenia*, *środowiskowe grupy obywatelskie*. Wskazuje się, że kontakt z tym rodzajem instytucji wywołuje u młodych ludzi konkretne pozytywne skutki, jak: *aktywność na rzecz słabszych*, *angażowanie w inicjatywy*, *edukację do demokracji*, *praca zespołowa*, *współuczestnictwo*, *wolontariat*.

Jakie działania wobec młodych ludzi są podejmowane? Czasem są one określane ogólnie: *aktywizowanie*, *animacja*, *organizowanie czasu wolnego*, *działania służb*, ale można wśród nich wyodrębnić kilka rodzajów oddziaływania:

- najczęstsze, to działania wychowawczo – edukacyjno - rozwojowe: wychowanie, *oddziaływanie wychowawcze*, pomoc w rozwoju, poradnictwo, powinności opiekuńcze, praca socjalno - wychowawcza, program wychowawczy, *programy edukacyjne*, *programy informacyjne*, *programy wychowawcze*, *promocja zdrowego trybu życia*, działanie socjo - pedagogiczne, edukacja regionalna, działalność wychowawcza, *wsparcie reedukacyjne*, tworzenie środowiskowej intencjonalności wychowawczej, pomoc wspierająca rozwój;

- oraz pomocowe, ratownicze, interwencyjne: ochrona, praca reintegracyjna, pomoc, *interwencja kryzysowa*, *programy interwencyjne*, interwencja, *terapia uzależnień*, działania wspierające, *wsparcie*, wsparcie społeczne, wspomaganie, zaspakajanie potrzeb.
- Działania często przybierają konkretne formy takie, jak: kolonie, obozy, dyskoteki integracyjne, obozy, posiłek, imprezy okolicznościowe, rajdy, spotkania, wycieczki, turnieje.
- Pozostałe grupy działań, które udało się wyodrębnić to: działania diagnostyczne: *diagnoza*, diagnozowanie ich potrzeb społecznych, rozpoznanie problemu, działania zapobiegawcze: *oddziaływanie profilaktyczne*, *prewencja*, *profilaktyka*, *profilaktyka uzależnień* oraz działania systemowe, z zakresu polityk publicznych: *polityka rodzinna*, konsolidacja działań opiekuńczych.

Oddziaływaniu na młodych ludzi przyświeca kilka **grup celów**:

- **natury ogólnej, pożądaných przez otoczenie**, jak: *socjalizacja*, *społeczne przystosowanie*, aktywny udział, *wyrównanie szans*, *integracja rodziny ze społecznością*, mobilizacja, motywowanie, *skuteczna socjalizacja*, integracja, a także, by młody człowiek miał odpowiednie ideały i wartości, przestrzegał odpowiednich *norm*, *podejmował* interakcje społeczne;
- **natury ogólnej, ważnych ze względu na nich samych**: osiągnięcie samodzielności życiowej, pozycji społecznej, rozwój kulturalny, wyzwianie twórczej aktywności szanse życiowe;
- **psychologicznych**: poczucie bezpieczeństwa, pozytywna samoocena, samorealizacja, samostanowienie;
- **praktycznych**: wiedza i umiejętności, dostęp do Internetu.

Pozostałe pozycje z literatury przedmiotu

Omówione wcześniej pozycje łączyła jedna wspólna cecha: to książki dedykowane teoretykom i praktykom pracy socjalnej. Ich dobór w ramach dwóch serii wydawniczych został przeprowadzony w sposób systematyczny, starano się dotrzeć do wszystkich tekstów istotnych z punktu widzenia problematyki młodzieżowej. Pozycje omawiane w tej części ekspertyzy zostały dobrane sposobem bardziej przypadkowy, poprzez systematyczne sprawdzenie stron internetowych zawierających informacje bibliograficzne i wybranie pozycji najczęściej się powtarzających, dotyczących problematyki młodzieżowej w kontekście pracy socjalnej oraz, ze względu na wcześniej wskazane przyczyny, także pedagogiki społecznej.

Znamiennym przykładem traktowania problematyki młodzieżowej w literaturze przedmiotu jest słownik: *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*. Hasło „młodzież” w ogóle tam nie występuje, podobnie jak młodość, czy młode pokolenie, są jedynie „dojrzewanie, dorastanie” oraz, co pozytywnie zaskakuje, „samorządność dzieci i młodzieży”. Pozostałe hasła, jakkolwiek dotyczące tej grupy wskazują na kłopoty, to: „przestępczość nieletnich”, „nieletni przestępcy”, „sąd rodzinny i nieletnich” oraz „młodzieżowe ośrodki wychowawcze”.

Pozostałe pozycje wybrane do analizy ze względu na obecność w nich problematyki młodzieżowej można podzielić na dotyczące pracy socjalnej i osobno pedagogiki społecznej.

Pozycje z zakresu pracy socjalnej. Zaczniemy od tych pierwszych, analiza objęła 12 artykułów opublikowanych w 4 opracowaniach zbiorowych, przy czym aż 8 z nich pochodzi z jednej książki, która tym samym wydaje się najbardziej użyteczna z punktu widzenia omawianej problematyki, to *Społeczeństwo, demokracja, edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej*, pod redakcją Krystyny Marzec - Holki. Wśród wszystkich 12 artykułów 4 dotyczą konkretnych działań, których podstawowym adresatem jest zresztą dziecko, a nie młodzież, ale oczywiście w praktyce granica między tymi kategoriami nie jest precyzyjna, więc często obejmują one swoimi działaniami także osoby w wieku 14 - 18 lat, a czasem nawet starsze. Opisane zostały działania Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Komitetów Ochrony Praw Dziecka, świetlic środowiskowych oraz Akademii Młodzieżowej Fundacji Szczęśliwe Dzieciństwo. Czasem działania tych placówek są wprost nazywane pracą socjalną, czasem nie, jednak zostały wzięte pod uwagę w niniejszym opracowaniu, ponieważ dotyczące ich artykuły znalazły się w publikacjach, które mają pracę socjalną w swoich głównych tytułach⁵. Nie wdając się w szczegółową analizę prezentowanych działań trzeba podkreślić, że nie ograniczają się one do materialnego i edukacyjnego wsparcia, lecz także stawiają sobie cele bardziej ambitne i długofalowe, zarówno w odniesieniu do rodzajów oddziaływania (np. poprzez podejmowanie współpracy z wieloma instytucjami, a w konsekwencji sieciowanie wokół młodych ludzi działań różnych podmiotów, np. instytucji kultury, potencjalnych pracodawców itd.), jak i postrzegania młodzieży w kategoriach ich funkcjonowania w dorosłym życiu, podejmowania ról życiowych,

⁵ *Nota bene*, warto w tym miejscu poczynić istotne zastrzeżenie, które w znacznym stopniu wyjaśnia trudności, jakie na gruncie polskim mamy z zakreśleniem granic pracy socjalnej: w polskim systemie koncesjonowany jest zawód pracownika socjalnego, natomiast nie jest koncesjonowana sama praca socjalna – nauka stosowana, która chociaż stara się zakreślić swoje granice i dysponuje specjalistycznym piśmiennictwem, jednak wciąż, ze względu na swoją interdyscyplinarność, pozostaje w swoistym zawieszeniu pomiędzy socjologią, pedagogiką, psychologią, medycyną społeczną, mikroekonomią, polityką społeczną i prawem. (por. Frysztacki K., *Praca socjalna* w Encyklopedia Socjologii, t. 3., Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 180.)

miejsca na rynku pracy, osobistego rozwoju itd. Dla pracownika socjalnego, często nastawionego jedynie zadaniowo i interwencyjnie, przyzwyczajonego do myślenia w kategoriach „tu i teraz” nie są to typowe doświadczenia, dlatego upowszechnianie w tej grupie zawodowej takich praktyk wydaje się jak najbardziej celowe, umożliwia postrzeganie młodego człowieka nie jako problemu do rozwiązania, lecz jako dorosłego *in spe*, wobec którego należy i warto podejmować działania mające na celu zapobieganie problemom w dorosłym życiu.

Pozostałe teksty (co wydaje się warte odnotowania, choćby ze względu na to, że nie zdarza się często), **lokują problematykę młodzieżową w szerszych kontekstach społeczno - kulturowych:**

- funkcjonowania w lokalnych wspólnotach i strukturach demokratycznych oraz społeczeństwa obywatelskiego;
- aktywności na rynku pracy w kontekście sytuacji społeczno - ekonomicznej oraz doświadczanego lub potencjalnego bezrobocia;
- ładu społecznego, stylu życia, kryzysu tożsamości;
- zawirowań i swoistego bałaganu w sposobach oddziaływania na młodzież zarówno przez środowisko rodzinne, jak i system edukacji;
- relacji międzypokoleniowych, w tym z pokoleniem dziadków;
- zjawisk związanych z procesem globalizacji, takich jak moda, media, konsumpcja, reklama, stosunek do własnej seksualności itd.

Niezależnie od znacznego zróżnicowania sposobów poruszania tej problematyki w analizowanych tekstach jej obecność w publikacjach adresowanych do osób zajmujących się zagadnieniem pracy socjalnej należy uznać za trend pozytywny, bo pozwalający z jednej strony na zdefiniowanie młodzieży jako szczególnej grupy adresatów działań pracownika socjalnego, a z drugiej na dostrzeżenie złożoności świata, w jakim ta grupa funkcjonuje. Oczywiście nie sposób stwierdzić, jakie jest faktyczne oddziaływanie tych pozycji, można domniemywać, że byłoby większe, gdyby taka problematyka w większym stopniu stała się obecna w seriach wydawniczych wprost dedykowanych pracownikom socjalnym.

W charakterze uzupełnienia tej części przeglądu literatury warto chyba wspomnieć o kilku opracowaniach dotyczących rozwiązań zagranicznych, które są dostępne dla polskiego czytelnika. Przede wszystkim są to teksty zawarte w książce pod redakcją Jamesa G. Daley’a, pt. *Postępy w pracy socjalnej. Łącząc badania, edukację i praktykę*, w której znalazły się między innymi teksty dotyczące przyszłości pracy socjalnej w pomocy społecznej na rzecz dziecka, czy przyszłości praktyki pracy socjalnej w szkołach. Są to jednak przykłady dotyczące rzeczywistości

amerykańskiej, których nie sposób uznać za proste do zaadaptowania w polskim, całkowicie odmiennym systemie wsparcia społecznego. Znacznie bliższy nam przykład omawiają (zawarte w dwujęzycznym tomie pod redakcją Józefy Grodeckiej i Marty Chechelskiej - Dziepak pt. *Rodzina w perspektywie demograficznej, ekonomicznej i społecznej, studium porównawcze Kraków – Frankfurt nad Menem*) teksty Ingeborg Ludwig, Renate Stamm pt. *Wspomaganie dzieci korzystających z placówek opieki dziennej lub usług opiekuńczych*, a zwłaszcza, ze względu na prezentację podejścia systemowego tekst Inge Büttnera, Eriki Rech i Gerda Beckera, pt. *Pomoc społeczna dla młodzieży we Frankfurcie nad Menem*, który pokazuje, jak ważnym adresatem pomocy społecznej w Niemczech jest właśnie ta grupa wiekowa, na rzecz której zarówno na poziomie całego miasta, jak i poszczególnych dzielnic pracują osobne referaty, biura, służby i, co najważniejsze, wyspecjalizowani pracownicy socjalni.

Pozycje z zakresu pedagogiki społecznej. Trzy pozostałe prezentowane pozycje lokują się nie w obrębie pracy socjalnej, lecz pedagogiki, przede wszystkim pedagogiki społecznej. Tutaj, jak się można spodziewać młodzież stanowi podstawową grupę doniesienia. Książki te znacznie się między sobą różnią, dlatego każda została zaprezentowana osobno.

Najmniej „młodzieżowa” jest *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*. pod redakcją Tadeusza Pilcha i Ireny Lepalczyk. To w gruncie rzeczy dzieło natury podstawowej, w pięciu obszernych częściach prezentujące całą dziedzinę: podstawy teoretyczno - metodyczne, środowiska wychowawcze, metody i problemy pracy społeczno - wychowawczej, sytuacje zagrożenia oraz nowe trendy. Z punktu widzenia niniejszego opracowania warto zwrócić uwagę na dwa teksty, to *Grupa rówieśnicza jako środowisko wychowawcze* Tadeusza Pilcha i *Środowisko społeczno - wychowawcze szkoły* Juliana Radziejwicz. Pierwszy może pracownikowi socjalnemu dostarczyć skondensowanej wiedzy na temat funkcjonowania grup rówieśniczych (zarówno pierwotnych, jak i celowych), mechanizmów oddziaływania w ich obrębie, możliwych struktur, jakie przybierają oraz źródeł kryzysów. Drugi koncentruje się przede wszystkim na relacji uczeń - nauczyciel i pokazuje szkołę jako podstawowy kontekst instytucjonalny dla funkcjonowania młodego człowieka.

Pozostałe dwie publikacje można uznać za najbardziej wyczerpująco traktujące problematykę młodzieżową, które tym samym dla pracownika socjalnego adresującego swoje działania do tej grupy wiekowej mogą stanowić najobszerniejsze kompendium. Pierwsza z nich to *Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej młodzieży* pod redakcją Bożeny Chrostowskiej, Ewy Kantowicz i Cezarego Kurkowskiego. Najciekawsze z punktu widzenia pracy socjalnej grupy zagadnień dotyczą m. in. opresyjnego wymiaru środowisk wychowawczych, zaangażowania społecznego młodzieży w organizacjach, ale także po prostu na rzecz społeczności lokalnych, postaw moralnych, marzeń, orientacji życiowych, czasu wolnego, reakcji wobec zjawiska wykluczenia społecznego, zachowań

asp społecznych i przestępczych, funkcjonowania w cyberprzestrzeni, działań pedagoga ulicznego, czy przemocy rówieśniczej. Niewątpliwym walorem publikacji jest jej wymiar praktyczny, który opiera się przede wszystkim na przeprowadzonych przez autorów wielu artykułów badaniach. Jeszcze mocniej zogniskowana na zagadnieniach pomocowych jest książka Renaty Małgorzaty Ilnickiej pt. *Środowiskowy kontekst niedostosowania społecznego młodzieży*, w której autorka nie tylko obszernie relacjonuje swoje badania, ale także proponuje gotowe narzędzia, służące m.in. do diagnozy doświadczanych przez młodych ludzi problemów. Zagadnienie nieprzystosowania społecznego zostało osadzone także w kontekście teoretycznym, dla pracy socjalnej szczególnie cenne mogą okazać się charakterystyki bezpośrednich i pośrednich środowisk socjalizacji: rodzinnego, rówieśniczego, szkolnego, pozaszkolnego oraz mass-mediów.

1.4 Młodzież w programach kształcenia pracowników socjalnych w Polsce.

System kształcenia pracowników socjalnych w Polsce

Pracownikiem socjalnym może być osoba posiadająca dyplom uzyskania tytułu zawodowego w zawodzie pracownik socjalny, dyplom ukończenia kolegium pracowników służb społecznych, dyplom wyższej szkoły zawodowej o specjalności praca socjalna lub ukończone studia wyższe (licencjackie lub magisterskie) o specjalności praca socjalna na jednym z kierunków: pedagogika, politologia, psychologia, socjologia lub nauki o rodzinie. Kształcenie pracowników socjalnych przewiduje także kursy specjalizacyjne I i II stopnia.

- **Kolegium:** nauka w kolegium trwa 3 lata i kończy się uzyskaniem dyplomu, uprawniającego do wykonywania zawodu pracownika socjalnego. Dodatkowo istnieje możliwość kontynuowania nauki i uzyskania dyplomu licencjata lub magistra. Wg danych ze strony Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w Polsce działa 12 Kolegiów Pracowników Służb Społecznych (publiczne we Wrocławiu, Toruniu, Lublinie, Łodzi, Warszawie, Gdańsku, Bielsku - Białej, Czeladzi, Skarżysku - Kamiennej i Poznaniu oraz niepubliczne w Biłgoraju i Chorzowie).
- **Studia wyższe:** po 3 latach nauki na kierunku „praca socjalna” uzyskuje się tytuł licencjata, z możliwością kontynuowania kształcenia na uczelni i uzyskania po dwóch kolejnych latach nauki tytułu magistra. Studia licencjackie na kierunku praca socjalna prowadzą w Polsce 53 uczelnie (29 uczelni państwowych i 24 niepaństwowe), przy czym na liście są zarówno czołowe uniwersytety, jak i np. Wyższa Szkoła Zawodowa Kosmetyki

i Pielęgnacji Zdrowia w Warszawie⁶. Niestety, na stronach Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej nie został zamieszczony wykaz uczelni, w których prowadzony jest ten kierunek. Jeszcze trudniej jest znaleźć informacje na temat studiów magisterskich (jednolitych i/lub uzupełniających), nie udało się dotrzeć do żadnego wykazu, jednak z przeglądu stron internetowych poszczególnych uczelni wynika, że m.w. połowa z tych, które prowadzą studia licencjackie, prowadzi także studia magisterskie.

- **Kursy specjalizacyjne I i II stopnia:** o uzyskanie I stopnia specjalizacji mogą się ubiegać osoby, które posiadają co najmniej 3-letni staż pracy w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej lub w podmiotach, instytucjach i jednostkach mających na celu przeciwdziałanie bezrobociu, szpitalach, placówkach opiekuńczo - wychowawczych i zakładach karnych w zakresie pomocy społecznej po odbyciu szkolenia w zakresie I stopnia specjalizacji i zdaniu egzaminu. Uzyskanie II stopnia specjalizacji wymaga posiadania I stopnia lub dyplomu studiów magisterskich na kierunkach: pedagogika, politologia, psychologia, socjologia lub nauki o rodzinie, 5-letniego stażu w tych samych instytucjach, co w odniesieniu do I stopnia specjalizacji, odbycia szkolenia w zakresie II stopnia, przygotowania pracy dyplomowej dotyczącej projektu socjalnego (jego opis i ocena próby wdrożenia) oraz zdania egzaminu. Z zestawienia zamieszczonego na stronach MPiPS wynika, że uprawnienia w zakresie nadawania I stopnia specjalizacji mają 33 podmioty, a II stopnia 15 podmiotów.

Generalnie cały ten system i tak zostanie gruntownie przebudowany: od 2014 roku uprawnienia zawodowe do pracy w charakterze pracownika socjalnego będą posiadać jedynie te osoby, które ukończą studia wyższe na kierunku „praca socjalna”.⁷

Czego uczy się przyszłych pracowników socjalnych o młodzieży?

Próbując odpowiedzieć na pytanie, czego uczy się polskich pracowników socjalnych w sytuacji, gdy analiza wszystkich programów kształcenia w tak wielu instytucjach byłaby bardzo czasochłonna, jako źródło informacji zostały potraktowane dokumenty zawierające opisy standardów kształcenia.

⁶ Pełna lista:

<http://uczelnie.studentnews.pl/serwis.php?s=101&pok=2937&m=&k=205&r=&st=&muz=&dwze=&g=>

⁷ Szczegółowo zagadnienie to omawia dokument dostępny na stronie MPiPS pod tytułem Kwalifikacje pracownika socjalnego <http://www.mpips.gov.pl/pomoc-spoeczna/ksztalcenie-i-doskonalenie-zawodowe-pracownikow-sluzb-spoecznych>

W odniesieniu do **kolegiów** jest to dokument pod tytułem *Standardy kształcenia w kolegiach pracowników służb społecznych*.⁸ Wśród przedmiotów kierunkowych znajdujemy *wprowadzenie do psychologii, pedagogikę społeczną*, wśród przedmiotów specjalnościowych *pedagogikę specjalną* oraz *sociologię i psychologię rodziny*. Nic, co mogłoby jakkolwiek dotyczyć młodego pokolenia nie znalazło swojego miejsca wśród przedmiotów specjalizacyjnych (ewentualnie, w bardzo ograniczonym zakresie mogłoby to być *rodzinne poradnictwo socjalne*).

Nie jest łatwo pracownikowi socjalnemu zetknąć się z młodzieżą także podczas obowiązkowych praktyk, ma na to szanse tylko, jeśli na miejsce ich odbywania wybierze placówkę całodobową „umożliwiającą słuchaczowi przeprowadzenie kompleksowej analizy problemów, wynikających z opuszczenia naturalnego środowiska i przebywania przez dziecko lub osobę dorosłą czasowo lub bezterminowo w tego typu placówce”.

Analiza najważniejszych treści programowych w/w przedmiotów także nie napawa optymizmem. Potencjalnie najwięcej o młodzieży słuchacz kolegium może dowiedzieć się podczas zajęć z *wprowadzenia do psychologii*, gdzie przewidziano psychologię rozwojową, a w ramach omawiania zagadnień związanych z rozwojem osobowości charakteryzowane są poszczególne etapy życia, w tym adolescencja. Nauczanie *pedagogiki społecznej* przewiduje takie zagadnienia, jak „środowisko jako zespół czynników współwyznaczających rozwój jednostki”; „rodzina jako środowisko wychowawcze”, „grupy rówieśnicze i ich oddziaływania wychowawcze”, „szkoła jako środowisko społeczno - wychowawcze i społeczno - instytucjonalne”; „nieprzystosowanie społeczne”, „specyfika oddziaływań wychowawczych związanych ze środowiskiem pracy”.

W całym obszernym (18 stron) dokumencie słowo „młodzież”, a właściwie przymiotnik „młodzieżowy” pojawia się tylko raz, w opisie jednego z zagadnień omawianych w ramach zajęć z *pedagogiki specjalnej*: „rozmiary niepełnosprawności w populacji generalnej i młodzieżowej”. Warto podkreślić, że to jedyny ślad, który pokazuje, że młodzież nie koniecznie w odniesieniu do konkretnego zagadnienia należy traktować tak samo, jak ogół populacji. W żadnym innym kontekście wyodrębnienie tej grupy wiekowej nie ma miejsca, chociaż aż się prosi o takie podejście w odniesieniu np. do bezrobocia, niepełnosprawności, relacji rodzinnych itp. Zwłaszcza, że standardy kształcenia nie abstrahują całkowicie od porządkowania materiału także wg logiki wieku adresatów wsparcia, czego dowodem jest *gerontologia* wśród przedmiotów do wyboru. Nie trzeba dodawać, że nawet w tej puli nie pojawił się żaden przedmiot omawiający specyfikę młodego pokolenia.

⁸ <http://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/mps/zal.pdf>

Kolejny analizowany dokument to *Standardy kształcenia na kierunku studiów Praca socjalna – Studia pierwszego stopnia*.⁹ Nie napawa optymizmem opis kwalifikacji absolwenta: nie pojawia się w nim ani młodzież, ani młodość, jest za to starość i placówka opiekuńczo - wychowawcza. Wykładane przedmioty zostały uporządkowane wg tzw. grup treści. W grupie treści podstawowych znalazła się *psychologia* i *pedagogika*, w grupie treści kierunkowych *wiedza o rozwoju człowieka w cyklu życia*. Nauczanie psychologii zawiera takie tematy jak „rozwój emocjonalny”, „zaburzenia rozwojowe, zaburzenia rozwoju emocjonalnego i społecznego” oraz „wychowanie i środowisko społeczne a formowanie osobowości”. Co zaskakuje, nauczanie pedagogiki jest tu zdecydowanie mniej obiecujące niż w kolegium pracowników służb społecznych, jedyne zagadnienia, które wydają się potencjalnie przydatne to „środowiskowy charakter pedagogiki społecznej”, „aktualne tendencje w edukacji” oraz, sugerujące podejście raczej z zakresu pedagogiki specjalnej, „kierunki oddziaływania pedagogicznego – nauczanie specjalne, wychowanie ukierunkowujące, interwencyjne oddziaływanie na odchylenia rozwojowe”. Oczywiście potencjalnie najwięcej problematyki młodzieżowej powinno znaleźć się w programie przedmiotu *wiedza o rozwoju człowieka w cyklu życia*. I tak jest rzeczywiście, jednak mamy tu do czynienia z podejściem nieco zaskakującym. Charakterystycznym jego przejawem może być fakt, że w bardzo skrótowym opisie (8 wersów) znalazło się miejsce na wymienienie z nazwy chorób zakaźnych matki, które mogą zakłócać rozwój płodu (różyczka, oспа, toksoplazmoza), a nie ma ani słowa o takich chorobach cywilizacyjnych młodych ludzi jak bulimia, czy anoreksja. Na koniec znowu jedyne w całym dokumencie użycie słowa „młodzież”: w ramach przedmiotu *kształcenie w zakresie problemów społecznych oraz instytucji polityki społecznej* znalazło się zagadnienie „zapobieganie demoralizacji dzieci i młodzieży”.

Z punktu widzenia niniejszej analizy najwięcej nadziei budzi **kształcenie specjalizacyjne**, zwłaszcza **II stopnia** – to najwyższy stopień wtajemniczenia i (oprócz tzw. „przygotowania ogólnego”) miejsce na faktyczne „przygotowanie specjalistyczne” do konkretnych działań z konkretnymi adresatami. Można wskazać kilka grup tych odbiorców:

- osoby dotknięte różnego rodzaju deficytami, jak zaburzenia psychiczne, niepełnosprawność fizyczna, upośledzenie umysłowe;
- osoby i grupy dotknięte problemami społecznymi opisywanymi bardzo szeroko, jak utrwalona bieda i wykluczenie społeczne, ale także bardzo

⁹ http://www.bip.nauka.gov.pl/_gAllery/24/01/2401/84_praca_socjalna.pdf

konkretnie, jak bezrobocie, uzależnienie (w szczególności od alkoholu i narkotyków), doświadczanie przemocy, bezdomność;

- osoby wskazane ze względu na wiek lub role rodzinne: dzieci, osoby starsze, rodziny wychowujące dziecko.

Niestety, jak widać, tutaj także praca z młodzieżą nie doczekała się odrębnego potraktowania, jako specyficzna i wymagająca specjalistycznego przygotowania działalności pracownika socjalnego.

Warto w tym miejscu podkreślić, że taka sytuacja wynika z przyjętego w Polsce modelu kształcenia – nie jest to model jedyny możliwy. Alternatywę stanowi model, w którym pracownika socjalnego traktuje się jako profesjonalistę gruntownie przygotowanego w innej dziedzinie: pedagogice, socjologii, ekonomii, prawie, teologii, administracji... To często zawód zdobywany w tzw. „drugim okresie aktywności zawodowej”, np. po dochowaniu dziecka, albo w sytuacji, gdy po ukończeniu studiów nie praktykowało się w zawodzie (np. lekarza, nauczyciela czy prawnika). Taki elastyczny model, dopuszczający wiele dróg wchodzenia do zawodu, daje solidną podstawę w konkretnej dziedzinie, np., co ważne z punktu widzenia tematyki tej ekspertyzy, przygotowanie z zakresu pedagogiki, socjologii, czy wiedzy o kulturze. Oczywiście model ten ma swoje oczywiste zalety (np. możliwość lepszego dostosowania pracowników socjalnych do realizowanych przez nich bardzo zróżnicowanych zadań), ma też wady, podkreśla się przede wszystkim kłopoty z oceną profesjonalizmu pracownika (ze względu na niewystandaryzowane czynności i umiejętności), niejasne granice tego zawodu, brak tożsamości zawodowej. Z punktu widzenia pracy z młodzieżą taki swobodny model wydaje się bardziej pożądany, jednak jest to jedynie konstatacja czysto teoretyczna – nawet trwająca dyskusja publiczna na temat otwierania koncesjonowanych zawodów w najmniejszym stopniu nie dotyczy pracowników socjalnych.

1.5 Podsumowanie

Jak wynika z przeprowadzonej analizy, młodzież dla pracownika socjalnego nie jest kategorią oczywistą, przede wszystkim ze względu na logikę systemu pomocy społecznej. To raczej domena pedagogów, dla pracownika socjalnego najważniejsze kategorie porządkujące jego działania to rodzina i problem społeczny. W pierwszym wskazanym kontekście młody człowiek może pełnić zarówno rolę „dziecka” czyli młodego pokolenia, jak i „rodzica” np. w kontekście zbyt wczesnego i/lub samotnego macierzyństwa. To dodatkowo komplikuje sprawę: trudno bowiem wyobrazić sobie możliwość stworzenia jednolitych wzorów postępowania w tak całkowicie odmiennych sytuacjach. Dodatkowo, szczególna sytuacja zarysowuje się wówczas, gdy rodzina jest niewydolna wychowawczo – wkraczamy wtedy na teren takich zagadnień, jak opieka zastępcza, usamodzielnianie wychowanków itp. To z kolei

zbliża nas do drugiego kontekstu – problemu społecznego – młody człowiek jako obywatel doświadczający określonego problemu społecznego. Generalnie tu również, zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w systemie kształcenia brakuje szczególnego podejścia do młodego adresata działań, chociaż generalnie wydaje się, że ta logika potencjalnie bardziej sprzyja wypracowaniu specyficznych metod postępowania wobec np. młodego bezrobotnego, młodego bezdomnego, młodego samotnego rodzica, młodego niepełnosprawnego itd.

Przeprowadzona analiza pokazuje, że w żadnym stopniu **nie da się w Polsce uznać problematyki młodzieżowej za naturalną domenę pracy socjalnej, ani młodzieży za oczywistą kategorię definiującą adresata działań pracownika socjalnego**. To w polskim piśmiennictwie naukowym i edukacyjnym (analizie poddano blisko 100 pozycji – artykułów i całych publikacji książkowych), a także w systemie kształcenia zdecydowanie domena pedagogów, jako ciekawostkę można wskazać fakt, że więcej, niż w odniesieniu do pracy socjalnej mówi się o młodzieży w kontekście kształcenia w tak nowej na polskim rynku edukacyjnym dziedzinie jak animacja kultury. W standardach kształcenia na tym kierunku pojawiają się np. takie (całkowicie, jak zostało wykazane w analizie, nieobecne w odniesieniu do pracowników socjalnych) umiejętności jak „kwalifikacje do pracy z młodzieżą”, „umiejętność tworzenia grup i środowisk alternatywnych wobec młodzieżowych kontrkultur”, „organizacji i prowadzenia działań w zakresie zagospodarowania czasu wolnego dzieci i młodzieży.”¹⁰

¹⁰ por. <http://www.uni.opole.pl/show.php?lang=pl&m=22&id=336>

2 Uwagi do metodyki i strategii animacji środowisk młodzieży zmarginalizowanej w obszarze wzrostu poziomu kapitału społecznego

Stałym wątkiem, który pojawia się w opracowaniach dotyczących praktyk animacji środowisk wykluczonych i ich resocjalizacji jest odwoływanie się do dyskusji rozpoczętej w 1974 roku w wyniku publikacji pracy Roberta Martinsona „What Works? Questions and Answers About Prison Reform.” Martinson, przeprowadzwszy ewaluację programów społecznej rehabilitacji więźniów, sformułował radykalny wniosek stwierdzając, że „prowadzone projekty nie przynoszą żadnych widocznych pozytywnych efektów”. Ta pesymistyczna konkluzja jest do tej pory podtrzymywana przez część badaczy.

Najpełniejsze relacje, z burzliwej i trwającej ponad trzydzieści lat debaty, odnaleźliśmy w opracowaniach Johna Petersilia – „What Works in Prisoner Reentry? Reviewing and Questioning the Evidence.” (Federal Probation, vol. 68 nr 2) i Francisa Cullena i Paula Gendreau – „Assessing Correctional Rehabilitation: Policy, Practice and Prospects” (Criminal Justice 2000). Wymienieni autorzy koncentrują się na omówieniu prac badaczy podważających tezy Martinsona. Bardzo ważnym impulsem było wprowadzenie do praktyki ewaluacyjnej programów resocjalizacyjnych metody metaanalizy, która oprócz wyników ilościowych wprowadzała rozróżnienie kontekstu, metod i strategii programów.

Pierwszym, który skutecznie zakwestionował radykalizm wniosków Martinsona był J. Palmer (1975). Jednym z głównych zarzutów, które postawił, polegał na tym, że w dotychczasowych badaniach nie brano pod uwagę istotnych czynników różnicujących poszczególne podejścia. Chodziło przede wszystkim o to, czy stosowano **terapię kognitywno - behawioralną**. Palmer wykazał również, że pozytywne rezultaty oddziaływań resocjalizacyjnych są wyraźniejsze w przypadku programów realizowanych poza więzieniami, w wypadku młodocianych i przestępców, których skłonność do recydywy określano jako „średnią”. Prace Palmera spowodowały zmianę sposobu stawiania pytań badawczych. Nie wystarczało już proste pytanie – „Co działa?”. Wysiłek naukowców zaczął

koncentrować się wokół zagadnienia: „**Jaka metoda najlepiej oddziałuje, na który z typów przestępców i w jakich warunkach społecznych?**”.

Największy wpływ na kierunek badań nad efektywnością programów korekcyjnych miała tzw. „Szkoła Kanadyjska”, której aktywność zaznaczyła się od końca lat siedemdziesiątych. Jej inicjatorami byli Paul Gendreau i Robert Ross. Obaj byli psychologami klinicznymi. Ten punkt widzenia powodował, że koncentrowali się nie tyle na analizie samych projektów, ale na „ludzkim indywiduum”, poddanym jego oddziaływaniu, a szczególnie na znaczeniu efektywności różnych podejść terapeutycznych. Wykazali, że skuteczność programów terapeutycznych różnicuje się bardzo wyraźnie w zależności od uwarunkowań osobowościowych i środowiskowych osób uczestniczących w nich – takich jak np. wiek czy rozwój intelektualny.

W pracach badaczy związanych z podejściem tej szkoły podkreśla się, że interwencje oparte na strategii „odstraszania” są szczególnie nieefektywne. Podobnie niską skuteczność mają podejścia, które są „mniej ustrukturalizowane” – to znaczy oparte na pracy terapeutycznej z indywidualnym klientem, bądź koncentrujące się na doradztwie grupowym czy indywidualnym.

Główna teza tej szkoły, sformułowana w oparciu o badania prowadzone metodą metaanalizy, głosi, że najlepsze efekty przynosi **stosowanie programów wykorzystujących metody kognitywno - behawioralne, zmierzających do uczenia umiejętności społecznych i rozwoju kapitału ludzkiego. Istotnym warunkiem powodzenia jest także różnicowanie elementów programów, w zależności od szczególnych uwarunkowań i potrzeb beneficjentów oraz ich prowadzenie bezpośrednio w otwartym otoczeniu ich odbiorców. W bardzo wielu opracowaniach akcentuje się także decydującą wagę wyboru określonej i spójnej strategii oddziaływania.** Jej brak powoduje, że nawet w wypadku zbudowania solidnej struktury instytucjonalno - programowych usług i możliwości, pozytywny wynik jest mało prawdopodobny.

Z wielu opracowań ewaluacyjnych programów działań skierowanych do młodzieży zagrożonej wykluczeniem szczególne znaczenie ma praca, której autorami są David Brown, Sarah Maxwell, Edward DeJesus i Vincent Schiraldi. Jest ona punktem odniesienia dla wielu innych opracowań. Została przygotowana i opublikowana w Biuletynie of Justice Policy Institute (X 1999) pt. „Workforce and Youth Development” w 1999 r. dla Justice Policy Institute w oparciu o analizę 15 najlepszych, według kryteriów PEPNet, projektów amerykańskich. Poniżej ze względu na ewentualne przyszłe inspiracje podajemy ich nazwy:

- Florida Business Partners for Juvenile Justice Inc., Tallahassee, Florida;

- ExplorNet and North Carolina Office of Juvenile Justice, Raleigh, North Carolina;
- Juvenile Justice Accountability Board, Tallahassee, Florida;
- Jobs for Maine's Graduates, Farmingdale, Maine;
- Oregon Market-Demand-Driven Programming, Eugene, Oregon;
- Funding Allocations and Resource Development , *TANF Funds for Juvenile Probation*, Sacramento, California;
- Occupational Therapy Training Program, San Francisco, California;
- *Juvenile Welfare Board*, Pinellas County, Florida;
- Job Readiness/Work Experience Program, Jefferson City, Missouri;
- Community Reintegration, St. Paul, Minnesota;
- System Collaboration Comprehensive Strategy for Youth, Family and Community,
- San Diego County, California,
- *JustWork*, Omaha, Nebraska;
- Job Corps Agreement, Rensselaer, New York;
- Ohio Department of Natural Resources, Columbus, Ohio;

Podstawowe wnioski dotyczące badanych projektów są według nas bardzo adekwatne do problemów.

Autorzy podkreślają, że przygotowanie młodego człowieka do ekonomicznej samodzielności, podobnie jak każdy proces wchodzenia w dorosłość nie może być prowadzony bez rozpoznania potrzeb i szczególnego potencjału, jaki mają młodzi, będący przedmiotem oddziaływania. Szczególnie dotyczy to projektów zatrudnienia – które same w sobie w zasadzie nie oddziałują. Ich skuteczność wymaga rozpoznania i twórczego oraz skutecznego pokonania wielu barier.

Wspólną cechą badanych projektów było to, że nie koncentrowały się na deficytach ludzi objętych działaniem, ale na ich **możliwościach i potencjale**. Były działaniami uruchamiającymi zasoby ludzkie, służącymi wzmocnieniu osób nimi objętych, a nie przeznaczonymi do przejęcia kontroli i ukierunkowania ich życia.

Kolejną cechą wpływającą na sukces jest, według autorów, uruchomienie w ramach projektów systemu usług określanych terminem „**wraparound model**”. Polega on na zbudowaniu koalicji różnych instytucji i organizacji dającą możliwość dostępności do innych usług i usługodawców oraz kompetencji niż organizacja prowadząca projekt. System ten jest ukierunkowany na pomoc w uczeniu się umiejętności wyrównujących deficyty umiejętności życiowych i problemy z uspołecznieniem.

Wszystkie programy miały wreszcie dominantę w postaci szkoleń i praktyk zawodowych, które były angażujące, aktywizujące i **powodowały bezpośrednią relację z zewnętrznym otoczeniem** – np. produkcja łodzi w projekcie Fresh Start, budowa tanich domów (w tym dla samych uczestników Projekt Youth Build.), obsługa komputerów etc. Aranżowano także różnorodne bezpośrednie kontakty z przedsiębiorcami i innymi aktorami rynku zatrudnienia.

Efektywne projekty wyposażały młodzież w **wielorakie umiejętności życiowe**, umożliwiające radzenie sobie z problemami codzienności, życia emocjonalnego, wyzwań związanych z wypełnianiem deficytów edukacyjnych. Przykładem jest projekt Omega Boys Club i stosowane projekty przeciwdziałania przemocy i planowania indywidualnych strategii życiowych. Na skuteczność projektów wpływało również stosowanie **metod aktywizujących**, upodmiotawiających uczestników, dających im poczucie, że są rzeczywiście w centrum wydarzeń oraz, że **mają wpływ** na ich przebieg.

Kolejną mocną stroną wymienianą w prezentowanej przez autorów typologii, jest **indywidualizacja podejścia** do każdego z uczestników, tak w sensie instrukcji, roli w grupie, jak i możliwości uzyskania indywidualnych porad i konsultacji. Animatorzy, we wszystkich projektach pracowali nad **indywidualizowanymi programami dla każdego z uczestników**, opierając je na znajomości ich możliwości, słabości i potrzeb. Uczestnicy byli także zachęceni do wspólnej dyskusji i ewentualnego modyfikowania tych planów. Z tym podejściem wiąże się także stosowanie **metody „każdy uczy się od każdego”**.

Przykładowe programy nie poprzestawały na zapewnianiu dostępu do wykształcenia, nauki i praktyki zawodu, czy rozwoju umiejętności społecznych. Próbowaly one przygotowywać uczestników do samodzielności życiowej, stosując **modele dydaktyczne, które z powodzeniem łączyły wyżej wymienione czynniki**. Jak wykazują aktualne doświadczenia dydaktyki ogólnej, uczeń czyni większe postępy, gdy stawiany jest przed zadaniem łączenia różnych aspektów wiedzy wobec wyzwań realnego świata. Ten element jest szczególnie ważny, jeżeli weźmie się pod uwagę wielość i wieloaspektowość wyzwań globalnej ekonomii.

Bardzo istotnym czynnikiem sukcesu jest również **zdolność do organizowania zewnętrznej współpracy**. Liderzy dobrych programów potrafią nie

tylko zapewnić dostęp do wielowymiarowych i wieloaspektowych usług, są także zdolni do określenia tego, czego nie mogą zaoferować. Efektywne programy współpracują i mają ścisłe powiązania kooperacyjne z innymi agencjami, pracodawcami, prawnikami, stowarzyszeniami lokalnymi, organizacjami wyznaniowymi, psychologami, służbami społecznymi etc. Zasada polega na tym, że nie pozwala się swoim podopiecznym na porażkę tylko dlatego, że ich własne zasoby i kompetencje nie wystarczają, by zaspokoić wszystkie potrzeby.

Efektywne programy, bez względu na to jaka misję, wybierają i dają młodym ludziom dostęp do **systemu wsparcia, który jest trwały i jednoznacznie zmotywowany** w swoich wysiłkach na rzecz motywowania i wspierania swoich partnerów w drodze do osiągnięcia sukcesu. Wielu młodocianych ze środowisk marginalizowanych nie posiada jakichkolwiek relacji z dorosłymi, którzy potrafią i chcą współodczuwać i dzielić z nimi problemy. Jeżeli sytuacja ta jest trwała, to w sposób oczywisty prowadzi do poważnych problemów emocjonalnych, takich jak depresja, brak odporności na stres, skłonności do agresji, które same w sobie uniemożliwiają rozwój osobisty. Dlatego **odpowiednie programy doradcze i mentoring**, dające młodym doświadczenie indywidualnych, osobistych spotkań, bycia przedmiotem osobistej i wyłącznej uwagi drugiej osoby, są potężnym mechanizmem wzmacniającym. Oczywistym jest, że każdy z nas z trudnością akceptuje rady ze strony osoby, której nie ufamy. **Racjonalne programy pracy z młodzieżą rozpoznają fakt, że ich uczestnicy preferują i ugruntowują się w relacjach z rówieśnikami lub dorosłymi, którym ufają i z którymi możliwość kontaktu wydaje się być stabilna i długotrwała, wykraczająca poza ramy doraźnych „projektów”.** Bardzo pomocne jest tu generowanie **rówieśniczego, trwałego mentoringu**. Przykładem jest program organizacji The Ferris School for Boys HOST (Help One Student to Succeed). Wszystkie programy posiadające wysoką jakość oddziaływania posiadają wypracowane **wewnętrzne metody ewaluacji postępów każdego z beneficjentów**. Powoduje to, że nie są jedynie emanacjami ideologii i idealizacji pedagogicznych, ale stąpają po twardym gruncie praktycznych efektów. Istotnym elementem zarządzania programami młodzieżowymi jest tworzenie **instancji i form samorządności**. Ten rodzaj aktywności, według autorów analizy, jest potężnym narzędziem wpływającym na zwiększanie poziomu pewności siebie beneficjentów – zaufania we własne możliwości. Niektóre z programów wykorzystują w tym celu system płac, których wysokość uzależniona jest od wymiernych systemów punktowych – współtworzonych i ewaluowanych przez grupy projektowe. Na przykład w programie „Fresh Start” zyski z dwóch opisywanych powyżej przedsięwzięć gospodarczych są dzielone pomiędzy uczestników, ale nie w mechaniczny sposób. Płace są różnicowane właśnie w oparciu o tygodniowy system punktowy, który oparty jest na takich kryteriach jak: jakość wykonanej pracy, współdziałanie z innymi, motywacja, wytrwałość etc. To twórcze użycie systemu płac wskazuje jak można tworzyć **system nagradzania i motywowania** uczestników.

Jest to tym ważniejsze, że młodzi będący beneficjentami programów wyrastali w środowiskach, cechujących się brakiem stabilności, wśród dorosłych, którzy byli niewiarygodni i niegodni zaufania. Powodowało to, że nie mieli doświadczeń polegających na tym, że za dobrą pracę jest się docenianym i wynagradzanym.

Powyższe refleksje prowadzą autorów raportu do wyprowadzenia wniosku o jeszcze jednym, w ich mniemaniu, koniecznym warunku powodzenia programów rehabilitacji społecznej młodych. Otóż, ich dotychczasowe doświadczenia życiowe powodują przekonanie, że mogą zwrócić na siebie uwagę otoczenia często tylko przez ekscesy, zachowania destrukcyjne, agresję. Autorzy z wielkim naciskiem podkreślają, że programy mogą zapewniać pracę i usługi na najwyższym poziomie, ale jeżeli ich uczestnicy nie znajdą **oparcia** w otaczającej ich **kulturze młodzieżowej**, nikt z nich rzeczywiście nie będzie w stanie wykorzystać okazji do zmiany. **Po prostu, jeżeli ich wysiłki spotkają się z ostracyzmem środowiska rówieśniczego, nie będą w stanie znaleźć oparcia koniecznego do osiągnięcia i ugruntowania sukcesu.** Dlatego wiele z omawianych programów organizuje systemy wsparcia prowadzone przez rówieśników podstawowych beneficjentów, np. program „Friends of Island Academy” stworzył i wypracował działanie GIFT Pack (Guys and Girls Insight on Imprisonment Teens).

Podsumowując analizę autorzy tak definiują generalne cechy wyróżniające programy, które osiągnęły sukces:

- wieloaspektowe, interdyscyplinarne programy edukacyjne;
- wykorzystanie systemów wsparcia i nagradzania;
- formy umożliwiające zaangażowanie uczestników w proces zarządzania projektem (peer leadership);
- jakość i system doskonalenia kadry;
- powiązanie z kulturą młodzieżową.

Wyraźnie również podkreślają, że mimo przewagi ilościowej programów przysposobienia zawodowego i zatrudnieniowych, sukces osiągają te jasno ukierunkowane na budowanie kapitału ludzkiego i społecznego.

3 Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu i ekonomicznemu młodzieży w Polityce Unii Europejskiej. Założenia i dokumenty.

3.1 Uwagi wstępne

Młodzież w polityce Unii Europejskiej ma status grupy wyjątkowej. Przyczyną szczególnej uwagi kierowanej pod adresem ludzi młodych jest zrozumienie znaczenia tej grupy dla prawidłowego funkcjonowania nowoczesnego społeczeństwa. Odkąd Margaret Mead jako jedna z pierwszych zwróciła uwagę na innowacyjny i kulturotwórczy potencjał młodzieży, kolejne wyniki badań socjologicznych potwierdzają jej rolę w przyswajaniu zmian społecznych i technologicznych. Wizerunek młodych ludzi jako innowatorów kulturowych przeniknął i zdominował również dyskurs na temat młodzieży w krajach Unii Europejskiej. Procesowi uznawania ważnej i wyjątkowej roli młodzieży w funkcjonowaniu społeczeństwa towarzyszy wzrastająca świadomość kryzysu demograficznego europejskiej populacji. Młodzi ludzie są postrzegani w starzejących się europejskich społeczeństwach jako „zasób” – tym cenniejszy, im rzadszy. W tym kontekście - intencją polityki młodzieżowej UE jest stworzenie optymalnych warunków życia i rozwoju kompetencji przez młodych obywateli UE. W dokumentach i deklaracjach poświęconych integracji polityki UE dotyczącej młodzieży od roku 2001 szczególny nacisk położony został na kwestie wyrównywania szans edukacyjnych, działania na rzecz zdobywania przez młodych ludzi wiedzy, umiejętności i kompetencji oraz ułatwiania ich wejścia na rynek pracy a także wszelkich działań zmierzających do zapobiegania społecznemu wykluczeniu i zapewnieniu młodym Europejczykom możliwości pełnego uczestnictwa w obszarach kultury, polityki oraz gospodarki.

3.2 Konstruowanie i wdrażanie polityki młodzieżowej w UE

O ile za sprawy młodzieży odpowiadają zasadniczo krajowe, regionalne i lokalne władze krajów członkowskich, to jednak Unia Europejska i jej centralne instytucje są żywotnie zainteresowane kształtowaniem ogólnych ram polityki młodzieżowej, wyznaczaniem preferowanych kierunków działań i wskazywaniem na wagę problemu. Instytucje unijne zajmują się także dostarczaniem narzędzi oraz wsparcia finansowego niezbędnego do realizacji. Kolejnym istotnym aspektem realizowania

polityki młodzieżowej UE jest potrzeba koordynacji działań na rzecz młodzieży prowadzonych w różnych sektorach i przez różne podmioty zarówno na szczeblu unijnym jak i narodowym.

Kwestie młodzieżowe, w tym obejmujące zagadnienia przeciwdziałaniu marginalizacji społecznej i ekonomicznej, w polityce UE występują w dwojakim kontekście. Po pierwsze, są one jednym z elementów unijnych strategii dotyczących polityki zdrowotnej, zatrudnieniowej i rynku pracy, społecznej a zwłaszcza edukacyjnej, po drugie, od połowy lat 80. mamy do czynienia z procesem kreowania autonomicznej polityki młodzieżowej. Owa autonomia wyraża się zarówno w procesie konstruowania aktów prawnych, rezolucji i różnego rodzaju oficjalnych dokumentów UE, ale również ma swój wymiar finansowy i instytucjonalny.

Idea polityki młodzieżowej na szczeblu UE, narodziła się jako próba zagospodarowania i koordynacji szerokiego spektrum działań i akcji podejmowanych na rzecz młodzieży przez środowiska lokalne, organizacje młodzieżowe, pozarządowe i religijne w krajach członkowskich wspólnoty. Te formy aktywności, choć miały charakter częściowo edukacyjny, częściowo prozdrowotny, a często – zwłaszcza gdy ich adresatami była młodzież faktycznie lub potencjalnie wykluczona – wypełniały zadania pomocy społecznej, nastawione były na rozwijanie kompetencji społecznych młodych ludzi. Ich ogólnym celem było przede wszystkim przygotowanie do funkcjonowania w społeczeństwie, w grupie, poprzez naukę odpowiednich kompetencji, budowę wspólnot oraz przyswojenia pewnych wartości. Miały one charakter działań wychowawczych, „ogólnorozwojowych”, przy czym nacisk kładziony był na pewne meta - wartości: odpowiedzialność, samodzielność, świadomość konsekwencji własnych działań, niż na konkretne kompleksy wartości przypisane do konkretnych formacji ideologicznych. Bardzo często adresatem tego typu działań była przede wszystkim młodzież „trudna” - zagrożona marginalizacją i wykluczeniem.

Ten model praktyki społecznej wywarł jak się wydaje decydujący wpływ na kierunek myślenia nad kwestiami polityki młodzieżowej w UE. Należy zaznaczyć, iż polityka młodzieżowa realizowana w Europie ma wymiar wykraczający poza struktury UE. Aktywnym aktorem w zakresie spraw młodzieży jest również Rada Europy, międzynarodowa organizacja skupiająca 48 krajów. Od 2005 roku na polu polityki młodzieżowej realizowany jest program ścisłej współpracy i koordynacji działań pomiędzy Komisją Europejską i Radą Europy.

3.3 Instytucje UE kształtujące politykę wobec młodzieży

W ramach Komisji Europejskiej sprawy młodzieży pozostają w gestii Dyrekcji Generalnej ds. Edukacji i Kultury, której przewodniczy komisarz Androulla Vassiliou z Cypru. Dyrekcja oprócz problematyki młodzieżowej zajmuje się również

koordynacją polityk w zakresie edukacji, kultury, sportu, promowaniem społeczeństwa obywatelskiego oraz umiejętności językowych.

W ramach polityki młodzieżowej Komisji Europejskiej realizowane są dwa główne cele. Prowadzenie programów wspierających działania na rzecz młodzieży oraz przygotowywanie dokumentów mających stanowić podstawę do rozwoju polityk młodzieżowych na poziomach: narodowym, regionalnym i lokalnym. Najobszerniejszym dokumentem wyznaczającym spójną wizję oraz długofalowe ramy i kierunki rozwoju polityki młodzieżowej w krajach UE jest Biała Księga Komisji Europejskiej poświęcona młodzieży: „European Commission White Paper: New Impetus for European Youth”¹¹.

Instytucją mającą za zadanie wyznaczanie ogólnych kierunków rozwoju Unii i jej priorytetów politycznych jest Rada Europejska. Jest to ciało polityczne, w skład którego wchodzi szefowie rządów krajów członkowskich (w razie potrzeby wspierani przez ministrów), przewodniczący Komisji Europejskiej oraz przewodniczący Rady. Rada Europejska często zabierała głos w sprawach priorytetowych celów polityki młodzieżowej podkreślając kluczowe znaczenie bezpieczeństwa socjalnego, dostępu do edukacji i rynku pracy oraz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu młodych obywateli UE.

3.4 Biała księga KE - Nowe wyzwanie dla młodzieży europejskiej

Biała księga to standard dokumentu Komisji Europejskiej. Zawiera ona propozycje działań Wspólnoty w określonych obszarach. Nie stanowi aktu legislacyjnego, jednak prezentuje dokładny i dobrze uzasadniony zarys polityki w danym obszarze. Po zaakceptowaniu przez Radę Ministrów UE, Biała Księga może stać się oficjalnym programem działań (action plane) w zakresie danego zagadnienia. Potrzeba powstania *Białej księgi* poświęconej młodzieży zrodziła się w wyniku analizy działań podejmowanych od początku lat 90. w ramach młodzieżowych programów unijnych: „Młodzi dla Europy” (*Youth for Europe*) oraz „Wolontariat Europejski” (*European Voluntary Service*) oraz po zapoznaniu się z pierwszymi efektami zainicjowanego w 2000 r. europejskiego programu „Młodzież” (*Youth Programme*). Ogólnym celem powstania *Białej księgi*... było rozszerzenie i pogłębienie debaty nad kształtem unijnej polityki młodzieżowej w celu określenia celów i priorytetów wykraczających poza aktualnie realizowane działania. Europejska *Biała księga* poświęcona młodzieży została przygotowana wedle standardów kreowania polityki unijnej. Po pierwsze,

¹¹ Oficjalna nazwa dokumentu w języku polskim brzmi: „Biała księga Komisji Europejskiej z dnia 21 listopada 2001 r. – Nowe wyzwanie dla młodzieży europejskiej”.

zawarte w niej wytyczne i propozycje odnoszą się do starannej diagnozy i uwzględniają wyniki badań naukowych, tym samym spełniony jest warunek polityki opartej na wiedzy (tzw. *evidence based policy*). Po drugie, *Biała księga...* zawiera nie tylko diagnozę sytuacji młodzieży ale również opinie, oceny i postulaty pochodzące z różnych krajów. Po trzecie wreszcie, jej powstanie poprzedzone zostało dialogiem pomiędzy politykami z krajów członkowskich (i przygotowujących się do wejścia w skład UE), przedstawicielami organizacji młodzieżowych, ekspertami i badaczami oraz samymi młodymi ludźmi, których opinie – odtworzone w wyniku badań socjologicznych zostały znacząco uwzględnione. Dzięki temu *Biała księga...* jest dokumentem uwzględniającym perspektywy wszystkich aktorów zainteresowanych tworzeniem, realizacją i beneficjami polityki młodzieżowej. Ostatecznie dokument został opublikowany w 2001 roku pod pełnym tytułem: „Biała Księga - Nowe Wyzwania dla Młodzieży Europejskiej”. Podstawowym terminem, za pomocą którego można określić podstawy polityki młodzieżowej Unii Europejskiej jest zaangażowanie. Młodzi ludzie powinni jak najszerzej i jak najaktywniej angażować się w życie społeczne i polityczne, na poziomie lokalnym, regionalnym i narodowym. Środkiem do osiągnięcia zaangażowania ma być promowanie najaktywniejszych oraz – jednocześnie – zapobieganie wykluczeniu grup społecznie, etnicznie czy w jakikolwiek inny sposób upośledzonych. *Biała księga...* jako najistotniejsze z perspektywy tak decydentów jak i - zwłaszcza – samej młodzieży wymienia następujące zagadnienia:

- Stworzenie możliwości aktywnego uczestnictwa młodzieży w życiu społecznym i politycznym. Zwłaszcza umożliwienie uczestnictwa w procesie podejmowania decyzji od szczebla lokalnego do europejskiego. Dla promowania aktywnych postaw potrzebny jest równy dostęp do szerokiej informacji na temat zatrudnienia, kwestii mieszkaniowych, edukacji, opieki zdrowotnej, socjalnej.
- Dostosowanie oferty edukacyjnej do potrzeb nowoczesnego społeczeństwa oraz uczynienie jej atrakcyjną dla młodych ludzi, poprzez poszerzanie i poszukiwanie obszarów eksperymentalnych w edukacji, rozpropagowanie nieformalnych form kształcenia oraz wolontariatu.
- Osiągnięcie faktycznej niezależności przez młodych ludzi, zwłaszcza w wymiarze materialnym poprzez zagwarantowanie dostępu do kompetencji i zasobów na rynku pracy, skuteczną politykę społeczną i politykę mieszkaniową.
- Poszanowanie europejskich wartości, rozumianych jako otwarcie na resztę świata, dążenie do stworzenia przestrzeni różnorodności kultur, tolerancji i wzajemnej wymiany. Walki z wszelkimi formami dyskryminacji na tle seksualnym, rasowym, narodowościowym, wyznaniowym, związanych z niepełnosprawnością lub orientacją seksualną.

Realizacja powyższych ogólnych celów polityki młodzieżowej powinna odbywać się za pomocą tzw. metody otwartej koordynacji¹². Spełnienie zaleceń i postulatów wyraźnie wyartykułowanych w *Białej księdze*... to zadanie dla administracji wszystkich szczebli działających w porozumieniu z organizacjami pozarządowymi, niezależnymi ekspertami, praktykami jak również nieformalnymi grupami reprezentującymi młodzież. Autorzy *Białej księgi*... do katalogu postulowanych zadań zaliczają: m. in.:

- Wprowadzenie przez władze lokalne elastycznych i innowacyjnych mechanizmów organizowania uczestnictwa młodzieży w życiu publicznym poprzez organizowanie regionalnych i krajowych rad młodzieży dostępnych dla młodych ludzi, którzy nie udzielają się w innych organizacjach.
- Promowanie tworzenia sieci i bezpośredniego dialogu, szczególnie poprzez organizowanie regularnych spotkań przedstawicieli władz z młodzieżą.
- Budowę sieci informacyjnych, spełniających określone standardy, których zadaniem jest dostarczanie potrzebnych młodym ludziom informacji, szczególnie w kwestii polityki europejskiej.
- Zapewnienie udziału młodych ludzi w projektowaniu, wdrażaniu i tworzeniu narzędzi komunikacyjnych wykorzystywanych w kampanii informacyjnej kierowanej do młodzieży.
- Stworzenie w nauczaniu podejścia bardziej skupionego na uczącym się, wspieranie powstawania dynamicznych, elastycznych instytucji edukacyjnych. Opracowanie skutecznych sposobów uznawania umiejętności zdobytych zarówno w ramach kształcenia formalnego jak i nieformalnego.
- Zwiększenie wysiłków zmierzających do poprawy sytuacji socjalnej, mieszkaniowej, zdrowotnej oraz zatrudnieniowej.
- Wprowadzenie do programów nauczania zagadnień związanych z życiem społecznym i różnymi stylami życia oraz uczynić zwalczanie rasizmu i ksenofobii priorytetem działań krajowych związanych z młodzieżą.

¹² Otwarta metoda koordynacji, dostosowana do specyfiki polityki dotyczącej młodzieży, wywodzi się z zastosowania otwartej metody koordynacji w dziedzinie polityki edukacyjnej. Określa ona zagadnienia priorytetowe, formułuje wspólne cele i zalecenia oraz dostarcza mechanizmów kontynuacji i uzupełniania. Zawiera również schematy konsultacji z młodzieżą. (za: *Biała księga*... Bruksela 2001).

- Promowanie wolontariatu jako wysoce skutecznej formy zdobywania doświadczenia, kompetencji oraz aktywizowania postaw prospołecznych

Nie sposób przecenić znaczenia *Białej księgi*... dla zmian w polityce młodzieżowej krajów członkowskich UE. W oparciu o jej założenia i wytyczne zostały przygotowane narodowe dokumenty i strategie rozwoju polityki młodzieżowej. W Polsce zainicjowane zostało wydawanie cyklicznych publikacji – do tej pory ukazały się dwie edycje „Białej Księgi”¹³. Warto podkreślić, iż integralnym elementem *Białej księgi*... jest system monitorowania i ewaluacji działań podejmowanych w zakresie polityki młodzieżowej w krajach członkowskich Unii Europejskiej.

3.5 Europejski Pakt na Rzecz Młodzieży

Kolejnym dokumentem przyjętym przez kraje członkowskie UE jest Europejski Pakt na Rzecz Młodzieży. Zawiera on rozwinięcie głównych postulatów zawartych w *Białej księdze*... i wskazanie możliwości ich realizacji w ramach Strategii Lizbońskiej¹⁴. Celem Paktu dla Młodzieży jest poprawa edukacji, szkolenia, mobilności, integracji zawodowej oraz integracji społecznej młodych Europejczyków, przy jednoczesnym stworzeniu warunków dla harmonijnego połączenia pracy i życia rodzinnego. Celem wprowadzenia w życie postanowień Europejskiego Paktu dla Młodzieży jest zapewnienie spójności inicjatyw w obszarach zainteresowania oraz zmotywowanie rządów krajów członkowskich UE dla silnej, ciągłej mobilizacji i podejmowania działań na rzecz i w imieniu młodzieży. Wśród szczegółowych działań w ramach celów „Europejskiego Paktu...” możemy wyróżnić następujące zagadnienia:

1. Zatrudnienie, integracja i awans społeczny

„Europejski Pakt...” postuluje wprowadzenie monitoringu obecności i funkcjonowania młodzieży na rynku pracy w kontekście wspólnego programu wymiany informacji o zatrudnieniu. Promuje mechanizmy zmierzające do zachęcania do zwiększania zatrudnienia młodzieży. W ramach krajowej polityki integracji społecznej nakazuje nadawanie priorytetu poprawie sytuacji grupom młodzieży w najtrudniejszym położeniu, w szczególności żyjącym w ubóstwie. Wspiera inicjatywy mające zapobiegać wypadaniu z systemu edukacji (*drop out prevention*). W sferze polityki zatrudnieniowej wskazuje się także na konieczność zachęcania pracodawców

¹³ B. Fatyga i in., *Biała Księga Młodzieży Polskiej*, MENiS 2003 oraz B. Fatyga i in., *Biała Księga Młodzieży Polskiej – Dwie prawdy o aktywności*, MEN 2005.

¹⁴ Strategia Lizbońska to dokument określający podstawy długofalowego rozwoju społeczno - gospodarczego UE.

i przedsiębiorców do podjęcia większej odpowiedzialności społecznej w zakresie integracji zawodowej młodzieży jak również do zachęcania młodzieży do rozwoju przedsiębiorczości i wspierania młodych przedsiębiorców.

2. Edukacja, szkolenia i mobilność

W zakresie edukacji szczególnie zaznaczona jest potrzeba dostosowania przekazu edukacyjnego i uzyskiwanych w jego ramach kompetencji do potrzeb gospodarki opartej o wiedzę (*knowledge economy*). Podkreślona jest konieczność opracowania uniwersalnego zbioru podstawowych umiejętności, kompetencji i wiedzy. Za niezbędne uznaje się zwiększenie liczby studentów podejmujących okresowe studia w innym państwie członkowskim oraz zachęcanie młodzieży do mobilności poprzez usuwanie barier dla praktykantów, wolontariuszy i pracowników oraz ich rodzin. Dotyczy to również młodych naukowców i badaczy podejmujących systematyczne inicjatywy w ramach unijnych programów wymiany naukowej. Kolejnym celem wyróżnionym w „Europejskim Pakcie...” jest zacieśnianie współpracy między państwami członkowskimi w zakresie przejrzystości i porównywalności kwalifikacji zawodowych oraz uznawania wykształcenia nieformalnego.

3. Harmonizacja życia zawodowego i rodzinnego

Zadania związane z kwestią harmonizacji życia zawodowego i rodzinnego formowane są w kontekście troski o korzystny przebieg procesów demograficznych w krajach członkowskich. Obejmują one zadania ułatwiające decyzje prokreacyjne wśród starszej młodzieży, takie jak promowanie partnerskiego modelu rodziny, a w szczególności rozwój sieci instytucji opieki nad dziećmi i innowacyjnych form organizacji pracy (elastyczny czas pracy, łączenie etatów, praca w domu, e-praca) umożliwiających młodym rodzicom aktywny kontakt z rynkiem pracy.

3.6 Przeciwdziałanie marginalizacji społecznej, bezrobociu i ubóstwu młodzieży.

Problem przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i ekonomicznemu młodzieży jest podejmowany w licznych dokumentach unijnych. Możemy podzielić je na dwie kategorie. Pierwsze dotyczą działań i programów finansowanych lub współfinansowanych przez UE, takich jak Programy Młodzież, Młodzież w działaniu, Erasmus, Leonardo da Vinci i inne. Drugie określają priorytety polityki UE. W tym kontekście szczególnie ważne są rezolucje i konkluzje przygotowane na forum Rady Europejskiej. Poniżej przedstawione zostały najważniejsze z nich odnoszące się do kwestii zapewnienia młodym obywatelom państw członkowskich po pierwsze - dostępu do zatrudnienia, oraz po drugie – przeciwdziałania procesom pauperyzacji młodzieży:

1. Article 6 of the Treaty on the Functioning of the European Union, whereby the Union shall have competence to carry out actions to support, coordinate or supplement the actions of the Member States in areas, at European level, such as education, vocational training, youth and sport.

Arytykuł 6 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, w myśl którego UE ma kompetencje do prowadzenia na szczeblu europejskim działań mających na celu wspieranie, koordynowanie lub uzupełnianie działań państw członkowskich m.in. w dziedzinie kształcenia, szkolenia zawodowego, młodzieży i sportu.

2. The European Employment Strategy, as set out in the conclusions of the extraordinary European Council meeting held in Luxembourg on 20-21 November 1997 **(SN 300/97)***.

Europejska strategia zatrudnienia, wg ustaleń nadzwyczajnego posiedzenia Rady Europejskiej, 20-21.11.1997 w Luksemburgu.

3. The Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, of 14 December 2000 on Social Inclusion of Young People **(OJ C 374, 28.12.2000)**.

Rezolucja Rady UE i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie, z dn. 14.12.2000 na temat włączenia społecznego młodzieży.

4. The Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, of 28 May 2004 on Social Integration with regard to Young People **(Doc. 9601/04)**.

Rezolucja Rady UE i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie, z dn. 28.05.2004 na temat społecznej integracji młodzieży.

5. The Council conclusions of 5 December 2007: 'Towards Common Principles of Flexicurity' **(Doc. 15497/07)**.

* Jeśli dokument jest ujęty w systemie archiwizacji dokumentów UE, w nawiasach podano jego sygnaturę.

Konkluzje Rady z 5.12.2007: „W stronę powszechnych zasad elastyczności i bezpieczeństwa socjalnego” (Wspólne zasady wdrażania modelu flexicurity).

6. The Council conclusions of 5 and 6 December 2007 on the future prospects for the European Employment Strategy in the new cycle of the Lisbon Strategy **Doc. 15813/07**.

Konkluzje Rady z 5 - 7.12.2007 w sprawie perspektyw europejskiej strategii zatrudnienia w kontekście nowego cyklu strategii lizbońskiej.

7. The conclusions of the Spring 2008 European Council of 13-14 March, which emphasised the importance of combating poverty and social exclusion, promoting active integration and increasing employment opportunities for those furthest from the labour market, in particular young people **Doc. 7652/08**.

Konkluzje Rady Europejskiej i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie, z dn. 13-14.03.2008 r., w sprawie podnoszących wagę walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym, promowania aktywnej integracji i podnoszenia perspektyw zatrudnienia osobom wyłączonym z rynku pracy, w szczególności młodzieży.

8. The Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, of 22 May 2008 on the participation of young people with fewer opportunities, which stated that unemployment, poverty, poor health, cultural, social and economic exclusion and all forms of discrimination are obstacles to the well-being of young people and may hinder their active participation in society **OJ C 141/1, 7.6.2008**.

Rezolucja Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie z dnia 22 maja 2008 r. w sprawie integracji społecznej młodych ludzi o mniejszych szansach (stwierdzająca iż bezrobocie, ubóstwo, zły stan zdrowia, kulturowe, społeczne i ekonomiczne wykluczenie i wszelkie formy dyskryminacji utrudniają młodzieży osiągnięcie dobrobytu i mogą powstrzymać ją od aktywnego udziału w życiu społecznym).

9. Decision No 1098/2008/EC of the European Parliament and of the Council of 22 October 2008 on the European Year for Combating Poverty and Social Exclusion (2010) **OJ L 298, 7.11.2008, pp. 20-29**.

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1098/2008/WE z dnia 22 października 2008 r. w sprawie Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym (2010)(Tekst mający znaczenie dla EOG) s. 20-29.

10. The Council conclusions of 16 and 17 December 2008 on common active inclusion principles to combat poverty more effectively (**Doc. 15984/08.**), which

stated that active inclusion involves combining adequate income support, inclusive labour markets and access to quality services.

Konkluzje Rady z 16 i 17 października 2008 r. w sprawie wspólnych zasad aktywnej integracji na rzecz skuteczniejszego zwalczania ubóstwa, w których konkluzjach stwierdzono, że aktywne włączenie wymaga jednocześnie odpowiedniego wsparcia dochodu, rynków pracy sprzyjających integracji społecznej oraz dostępu do dobrej jakości usług szczególnie dla osób wykluczonych z rynku pracy (przyjęta w następstwie zalecenia Komisji z 3 października 2008 r., uwypuklająca wspólne zasady odnoszące się do tej problematyki. Te wspólne zasady dotyczą trzech głównych aspektów: gwarancji płacy minimalnej, pomocy we wchodzeniu na rynek pracy oraz dostępu do usług wysokiej jakości).

11. The Council conclusions of 9 March 2009 on New Skills for New Jobs - Anticipating and matching labour market and skills needs **Doc. 5927/09**.

Konkluzje Rady z 9 marca 2009 „Nowe umiejętności dla nowych zawodów – antycypowanie i dopasowywanie rynku pracy i potrzeb w zakresie umiejętności i kompetencji.

12. The Council conclusions of 12 May 2009 on a strategic framework for European cooperation in education and training **OJ C 119/2, 28.5.2009**.

Konkluzje Rady z 12 maja 2009 na temat strategicznych ram Europejskiej współpracy w dziedzinie kształcenia i szkolenia.

13. The Council conclusions of 8 June 2009 on social services as a tool for active inclusion, strengthening social cohesion and an area for job opportunities **Doc. 10052/09**

Konkluzje Rady z dnia 8 czerwca 2009 r. pt. „Usługi socjalne jako narzędzie aktywnej integracji, zwiększenia spójności społecznej i obszar potencjalnego zwiększenia zatrudnienia”.

14. The conclusions of the June 2009 European Council, which outlined the results of the informal EU summit on employment held in Prague in May 2009 and stated that the fight against unemployment remained a major priority **Doc. 11225/1/09 REV 2**.

Konkluzje Rady Europejskiej z czerwca 2009 r., w których przedstawiono wyniki nieformalnego szczytu UE w sprawie zatrudnienia zorganizowanego w Pradze w maju 2009 roku i w których stwierdzono, że jednym z najważniejszych priorytetów pozostaje walka z bezrobociem.

15. The conclusions of the October 2009 European Council, which underlined the need to promote, amongst other measures, active social inclusion policies in the light of the continued deterioration of the employment situation **Doc. 15254/1/09 REV 1**.

Konkluzje Rady Europejskiej z października 2009 roku, w których podkreślono, że wobec stale pogarszającego się stanu zatrudnienia należy między innymi promować politykę aktywnego włączenia społecznego.

16. The Council Resolution of 27 November 2009 on a renewed framework for European cooperation in the youth field (2010-2018)" **OJ C 311, 19.12.2009**.

Rezolucja Rady z dnia 7 listopada 2009 r. w sprawie odnowionych ram europejskiej współpracy na rzecz młodzieży 2010-2018.

Odnosząc się do powyższych dokumentów w 2010 roku, Rada Europejska przedstawiła rezolucję pt.: „Aktywne włączanie młodzieży: walka z bezrobociem i ubóstwem”¹⁵. Zawarto w niej przegląd realizacji priorytetów polityki UE w dziedzinie społecznego włączania młodzieży oraz zapobiegania marginalizacji i walki z ubóstwem. Dokument rozpoczyna się od negatywnej oceny dotychczasowych działań i ich rezultatów. Rezolucja stwierdza m. in., iż cele określone w strategii lizbońskiej, zwłaszcza w Europejskim pakcie na rzecz młodzieży na lata 2010 - 2018, nie zostały zrealizowane – nie udało się m. in. stworzenie liczniejszych miejsc pracy czy likwidacja ubóstwa. Młodzież jest zaliczona do grup będących w trudniejszej sytuacji i narażonych na wykluczenie szczególnie w okolicznościach globalnego kryzysu i spowolnienia gospodarczego – obrazują to wysokie wskaźniki nie tylko bezrobocia (20%), ale także – co jest szczególnie niepokojące - ubóstwa wśród pracującej młodzieży (10%). W świetle stwierdzeń dokumentu, porażka jest tym bardziej dotkliwa, iż towarzyszy jej kontekst przemian demograficznych – marginalizacja i wykluczenie młodzieży będą negatywnie oddziaływać nie tylko na innowacyjność i produktywność UE ale także mogą doprowadzić do załamania procesu dialogu międzypokoleniowego.

W tym kontekście rezolucja przedstawia cztery ogólne cele, których realizacja winna zredukować zagrożenie wykluczeniem społecznym i ekonomicznym młodych:

- Ułatwienie młodzieży dostępu do rynku pracy oraz stworzenie szansy bezpiecznego zatrudnienia na niedyskryminacyjnych warunkach;

¹⁵ Rezolucja Rady i przedstawicieli państw członkowskich zebranych w Radzie pt. „Aktywne włączanie młodzieży: walka z bezrobociem i ubóstwem” 27.05.2010 r. (2010/C 137/01).

- Zapewnienie lepszego dostępu do dobrej jakościowo edukacji oraz ułatwienie płynnego wejścia na rynek pracy po okresie kształcenia, szkolenia ale także bezrobocia czy bierności zawodowej;
- Ułatwienie godzenia życia rodzinnego i prywatnego z pracą i kształceniem;
- Zapobieganie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu młodzieży, zwłaszcza w kontekście procesów dziedziczenia niedostosowania społecznego.

Powyższe cele ogólne znajdują odzwierciedlenie w propozycjach priorytetowych zadań w poszczególnych obszarach. Pierwszy z nich to zalecenie promowania wszelkich form kształcenia, szkolenia i rozwijania kompetencji zawodowych – zarówno na drodze kształcenia formalnego jak i pozaformalnego. Rezolucja zaleca w tej dziedzinie po pierwsze, dbanie o elastyczność i dostosowanie treści kształcenia i problematyki szkolenia zawodowego do potrzeb rynku pracy, jego atrakcyjność oraz wykorzystanie wszelkich możliwości – takich jak praca z młodzieżą i edukacja pozaformalna, po drugie przeciwdziałanie przedwczesnemu kończeniu edukacji – zwłaszcza z przyczyn ekonomiczno - społecznych i po trzecie, popularyzację kształcenia przez całe życie i kształcenia ustawicznego, zwłaszcza przy wykorzystaniu nowoczesnych technologii przekazu informacji.

Drugi z priorytetowych obszarów to zachęcanie i ułatwianie wchodzenia na rynek pracy po zakończeniu kształcenia. Wśród zaleceń rezolucji znajdują się tu następujące formy wsparcia. Po pierwsze wspieranie wszelkich możliwości rozwoju zawodowego młodych. Po drugie, zapewnienie dostępu do profesjonalnego systemu doradztwa zawodowego i informacji zapewnianych w pierwszej kolejności przez służby publiczne (tj. dostępnych dla wszystkich młodych ludzi). Po trzecie zwiększenie możliwości młodych ludzi poprzez stwarzanie warunków do zdobycia doświadczeń zawodowych w trakcie edukacji (staże, praktyki itp.). Po czwarte, podkreśla się znaczenie wolontariatu oraz gospodarki społecznej jako dziedzin mogących stanowić pomost dla wchodzących na rynek pracy młodych ludzi – zwłaszcza ze środowisk zmarginalizowanych i zagrożonych wykluczeniem.

Trzeci obszar priorytetowy to działania na rzecz poprawy jakości zatrudnienia młodzieży. Obejmuje on działania na rzecz zwiększenia szans młodzieży na stabilne, długoterminowe zatrudnienie, kierowanie się w kształtowaniu krajowych priorytetów polityki zatrudnienia zasadą *flexicurity* tj. uwzględnianie na równi postulatów uelastycznienia rynku pracy, jak i zachowania bezpieczeństwa pracy czy przeciwdziałania segmentacji rynku pracy oraz stymulowanie potencjału młodych ludzi – obejmującego ich talenty, motywacje ale też gotowość do mobilności w poszukiwaniu pracy.

Obszar czwarty obejmuje promocję samozatrudnienia oraz przedsiębiorczości młodych. Jako szczególnie pożądane działania rezolucja wymienia tu m.in. zachętę

do pracy na swoim poprzez systemy kształcenia i mentoringu, tworzenie i wspieranie sieci młodych przedsiębiorców ułatwiających wymianę doświadczeń i mobilność, zachęcanie do rozwoju przedsiębiorczości związanej z nowymi obszarami rozwoju – np. ekologią, wspieranie kreatywności i twórczego myślenia młodych we wszystkich formach edukacji i wreszcie specjalne wsparcie – zarówno na poziomie usług jak i środków finansowych dla przedsiębiorczości młodych, gwarantujące uznanie ich za pełnoprawne podmioty na rynku.

Piąty obszar priorytetowy to działania na rzecz dostępu do ochrony socjalnej i wysokiej jakości usług, w tym opieki zdrowotnej, opieki nad dziećmi i wsparcia mieszkaniowego, a zwłaszcza podnoszenie poziomu usług skierowanego do młodych rodzin.

Działania podejmowane dla realizacji powyższych celów powinny uwzględniać zasadę równego dostępu młodych ludzi do działań i wsparcia, zapewnić aktywność i koordynację na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym oraz uwzględnić metodę usystematyzowanego dialogu. Rezolucja proponuje krajom członkowskim siedem zasadniczych obszarów działań, których realizacja ma zapewnić skuteczne zapobieganie ekonomicznemu wykluczeniu, bezrobociu i ubóstwu młodzieży.

- Konieczność tworzenia międzyresortowych kompleksowych planów komunikacji i działań na rzecz młodzieży w oparciu o metodę otwartej koordynacji,
- Zachęta do uznania wyników edukacji pozaformalnej i nieformalnej – zwłaszcza w odniesieniu do młodzieży z mniejszymi szansami; zachęta do korzystania z programów unijnych wyspecjalizowanych w tych formach edukacji,
- Gromadzenie doświadczeń i dobrych praktyk w obszarach edukacji nieformalnej i pozaformalnej, wzajemnego uczenia się w grupach rówieśniczych – promocja efektywnych metod i pozytywnych doświadczeń,
- Skuteczne wykorzystanie środków finansowych dostępnych w UE, takich jak Europejski Fundusz Społeczny, Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Fundusz Rozwoju Obszarów Wiejskich i innych,
- Wspieranie i finansowanie interdyscyplinarnych badań sytuacji ekonomicznej, zawodowej i społecznej młodzieży, jej zmian i determinant,
- Uwzględnienie młodzieży jako grupy społecznej przy konstrukcji wskaźników i gromadzeniu danych statystycznych, tak aby możliwy był monitoring procesów w obszarach rynku pracy, ubóstwa i włączania społecznego młodzieży,

- Stworzenie mechanizmów oceny i ewaluacji podejmowanych działań na szczeblu UE.

W podsumowaniu rezolucji Rada Europejska jeszcze raz podkreśla kluczową rolę młodzieży w kształtowaniu inteligentnego i zrównoważonego rozwoju oraz konieczność tworzenia autonomicznej polityki młodzieżowej promującej mobilność, zaangażowanie, uczenie się formalne i pozaformalne, wolontariat i pracę z młodzieżą oraz polityki młodzieżowej jako polityki przekrojowej realizującej cele związane z pomocą młodym ludziom we wchodzeniu na rynek pracy, oraz wyposażające młodzież w kompetencje niezbędne do funkcjonowania w gospodarce przyszłości opartej na wiedzy i innowacyjności.

Na koniec warto zaznaczyć, że Rada Europejska jest organem powołanym m.in. dla koordynacji polityki bezpieczeństwa UE. Oznacza to, że przyjęcie przez nią rezolucji poświęconej dobrobytowi młodzieży nadaje wysoką rangę problematyce przeciwdziałania wykluczeniu ekonomicznemu i społecznemu młodzieży, a skala zjawiska i jego dynamika zaczynają budzić niepokój w kręgu rządów krajów członkowskich UE. Oczywiście specyfika Rady Europejskiej oraz podział kompetencji w zakresie realizacji polityki młodzieżowej nie pozwalają na stworzenie bardziej precyzyjnego repertuaru działań – to zadanie pozostawione jest do realizacji na poziomie krajowym.

3.7 Podsumowanie.

Polityka młodzieżowa Unii Europejskiej jest efektem szerokiego kompromisu, który musi uwzględniać zarówno rozmaite punkty widzenia poszczególnych aktorów, takich jak sama młodzież, politycy tworzący i wdrażający konkretne rozwiązania legislacyjne, organizacje pozarządowe pracujące z młodzieżą i na jej rzecz, nauczycieli i osoby związane z systemem edukacji, czy wreszcie grupy ekspertów produkujące certyfikowaną wiedzę o młodzieży, jak również nie być obojętnym na różnice kulturowe i społeczne pomiędzy krajami członkowskimi. W efekcie otrzymujemy zestaw założeń, na który składają się działania pozytywne – celem polityki unijnej wobec młodzieży jest jej aktywizacja, zachęcanie do inicjatyw, do brania udziału w dyskusjach, procesach decyzyjnych i dyskursie.

Młodzież występuje tu jako pełnoprawny partner wszelkich inicjatyw. Jest to podejście, które można porównać z bardziej tradycyjnym, gdzie dominującym wątkiem jest ochrona młodzieży przed rozmaitymi zagrożeniami, a priorytetem unikanie patologii – również poprzez jej aktywizację. Choć różnica wydaje się czysto semantyczna – psychologowie i praktycy pracy z młodzieżą doskonale wiedzą, że inaczej wygląda animacja aktywności, która służyć ma rozwojowi, a zupełnie inne postawy generuje aktywność, postrzegana jako działanie dla działania, którego jedynym celem jest znalezienie „jakiegoś zajęcia” dla młodzieży, aby nie wpadła ona

w „szpony” patologicznych zachowań. Założenia polityki młodzieżowej UE przypominają nam, że młodzi ludzie będą działać aktywnie i zechcą zaangażować się w życie społeczne tylko wtedy, gdy będą widzieć sens własnych działań i gdy zostanie stworzona możliwość wymiany perspektyw między młodymi i dorosłymi.

Obszar przeciwdziałania społecznemu i ekonomicznemu wykluczeniu w świetle analizowanych dokumentów należy uznać za dobrze rozpoznany – o ile nie priorytetowy w polityce młodzieżowej UE. Trudno dyskutować z istotnością i wagą głównych celów i zadań, do których należą: ułatwienie wejścia na rynek pracy i rozwój zawodowy, godzenie życia rodzinnego i zawodowego oraz pracę z grupami młodych ludzi o mniejszych szansach i zagrożonych marginalizacją. Jednak wyraźnie widać, że przejście od określania celów i priorytetów do konkretnych metod działania nie jest domeną polityki na szczeblu unijnym. To wrażenie nieco słabnie, kiedy przyjrzymy się funkcjonowaniu programów realizowanych ze środków finansowych UE, ale także ze środków własnych krajów członkowskich. Wsparcie młodzieży odbywa się głównie poprzez system tzw. *youth work* – pracy z młodzieżą. Jest to szeroko rozumiany zestaw działań i aktywności kierowany do młodych ludzi, mający wspomóc budowę kompetencji społecznych przy maksymalnym wykorzystaniu potencjału zarówno samej młodzieży jak i jej lokalnego otoczenia. Powinna wywierać wpływ na życie młodych ludzi pomagając im realizować ich pełny potencjał i możliwości, odwołując się do ich rozwoju osobistego, autonomii i inicjatywy. Praca z młodzieżą powinna spełniać trzy zasadnicze kryteria: po pierwsze, musi skupiać młodych ludzi na zasadzie pełnej dobrowolności, po drugie, powinna być dostosowana do potrzeb i możliwości młodych ludzi, po trzecie w ramach pracy z młodzieżą zakłada się wzajemne partnerstwo w procesie uczenia się partnerstwo między pracownikami młodzieżowymi a młodymi ludźmi.

To zniesienie barier występujących często w innych sytuacjach – edukacji formalnej, zuniformizowanych organizacjach młodzieżowych itp. umożliwia dostęp do doświadczenia i wiedzy, mających realną wartość i „jakość”, przekładających się bezpośrednio na lepsze funkcjonowanie młodzieży w społeczeństwie.

4 Bibliografia rozdziału 1

- Abucewicz-Szcześniak M., Praca socjalna wobec osób uzależnionych, w: Frysztacki K., Piątek K., Wielowymiarowość pracy socjalnej, Akapit, Toruń 2002.
- Adamowska L., Pomoc dziecku i rodzinie jako zadanie Akademii Młodzieżowej Fundacji Szczęśliwe Dzieciństwo, w: Kromolicka B. (red.) Praca socjalna w organizacjach pozarządowych z problemów działania i kształcenia, Akapit Toruń 2005.
- Biała J., Wielopodmiotowy model relacji placówki socjalizacyjnej, rodziny, szkoły i środowiska lokalnego w pokonywaniu barier społecznych wychowanków w: Chrostowska B., Kantowicz E., Kurkowski C., (red.) Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej młodzieży. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku, Akapit, Toruń 2010.
- Białobrzaska K., Dziecięca bieda – między marginalizacją a automarginalizacją, w: Chrostowska B., Kantowicz E., Kurkowski C., (red.) Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej młodzieży. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku, Akapit, Toruń 2010.
- Bielecka E., Czy muszą być wykluczeni? – refleksje pedagoga społecznego o „trudnej” młodzieży, w: Białobrzaska K., Kawula S., Wykluczenie i marginalizacja społeczna wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej, Akapit, Toruń 2005.
- Borowska T., Strategie edukacyjne - przygotowujące człowieka do „radzenia sobie” i wyrównywania jego szans w społeczeństwie, w: Marzec-Holka K. (red.) Społeczeństwo, demokracja, edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2000.

- Broża P., Socjalizacja dziecka w rodzinie biednej – problem dziedziczenia biedy i możliwości jego przezwyciężenia, w: Chrostowska B., Kantowicz E., Kurkowski C., (red.) Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej młodzieży. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku, Akapit, Toruń 2010.
- Butmanowicz - Dębicka I., Perspektywy pracy socjalnej w izolowanej terytorialnie wiejskiej społeczności lokalnej, w: Frysztacki K., Piątek K., Wielowymiarowość pracy socjalnej, Akapit, Toruń 2002.
- Büttner I., Rech E., Becker G., Pomoc społeczna dla młodzieży we Frankfurcie nad Menem w: Grodecka J., Chechelska - Dziepak M., Rodzina w perspektywie demograficznej, ekonomicznej i społecznej. Studium porównawcze Kraków – Frankfurt nad Menem, „Impuls” Kraków 2006.
- Czakon W., Akademia Młodzieżowa szkoła zaradności życiowej i przedsiębiorczości społecznej, w: Szymczak W. (red.), Współczesne wyzwania i metody pracy socjalnej, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2009.
- Czarnecka S., Praca socjalna wobec zagrożeń deprywacji społecznej młodego pokolenia polskiej wsi, w: J. Brągiel, Sikora P. (red.) Praca socjalna wobec rzeczywistych i potencjalnych zagrożeń człowieka, Uniwersytet Opolski, Opole 2005.
- Czerkawski A., Wsparcie społeczne wobec problemu bezrobocia młodzieży, w: Marzec-Holka K. (red.) Społeczeństwo, demokracja, edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2000.
- Czerniachowska R., Wybrane aspekty możliwości pomocy małemu dziecku w środowisku wiejskim, w: Kantowicz E., Olubiński A., Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku, Akapit, Toruń 2003.
- Daley J.G., Postępy w pracy socjalnej. Łącząc badania, edukację i praktykę, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa 2011.

- DuBois B., Krogsud Miley K., Praca socjalna. Zawód, który dodaje sił, Śląsk, Katowice 1999.
- Faliszek K., Niedostatek w okresie socjalizacji pierwotnej jako czynnik marginalizacji społecznej, w: Trawkowska D., (red.) Pomoc społeczna wobec rodzin. Interdyscyplinarne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę, Akapit, Toruń 2011.
- Fidelus A., Wspomaganie rodziny w procesie społecznego przystosowania nieletnich, w: Kantowicz E., Olubiński A., Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku, Akapit, Toruń 2003.
- Fidelus A., Praca socjalna z młodzieżą nieprzystosowaną społecznie – potrzeba nowych rozwiązań i działań, w: Rodzina jako środowisko pracy socjalnej: teoria i praktyka (red.) Matyjas B., Biała J., Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2007. - S. 169-176.
- Franklin C., Przyszłość praktyki pracy socjalnej w szkołach: bieżące trendy i możliwości, w: Daley J.G., Postępy w pracy socjalnej. Łącząc badania, edukację i praktykę, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa 2011.
- Franklin C., Przyszłość praktyki pracy socjalnej w szkołach: bieżące trendy i możliwości, w: Daley J.G., Postępy w pracy socjalnej. Łącząc badania, edukację i praktykę, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa 2011.
- Frąckowiak T., Potrzeby demokracji i wychowania, w: Marze-Holka K. (red.) Społeczeństwo, demokracja, edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2000.
- Frysztacki K., Praca socjalna, w: Encyklopedia Socjologii, t. 3., Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 180.
- Gaś Z.B., Młodzieżowe programy wsparcia rówieśniczego, Śląsk, Katowice 1999.

- Grewiński M., Krzyszkowski J., Współczesne tendencje w pomocy społecznej i pracy socjalnej, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa 2011.
- Gulczyńska A., Wrastanie społeczne młodzieży w wielkomiejskim środowisku życia – pomysł na badanie – działanie, w: Kantowicz E., Olubiński A., Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku, Akapit, Toruń 2003.
- Hryniewicz J., Zakres i kierunki zmian w pomocy społecznej, w: Rymsza M. (red.), Reformy społeczne. Bilans dekady, ISP, Warszawa 2004.
- Ilnicka R. M., Środowiskowy kontekst niedostosowania społecznego młodzieży, Akapit, Toruń 2008.
- Janeczko B., Nauczanie, wychowanie, profilaktyka. Zadania świetlicy środowiskowej, w: Szymczak W. (red.), Współczesne wyzwania i metody pracy socjalnej, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2009.
- Jaworska T., Współczesne ideologie edukacyjne, w: Marzec - Holka K. (red.) Społeczeństwo, demokracja, edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2000.
- Joachimowska M., Laskowska S., Funkcja założona a rzeczywista instytucji działających na rzecz dziecka z rodziny dysfunkcyjnej, w: Kantowicz E., Olubiński A., Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku, Akapit, Toruń 2003.
- Joachimowska M., Terenowe Komitety Ochrony Praw Dziecka formą aktywności środowisk lokalnych, w: Marzec - Holka K. (red.) Społeczeństwo, demokracja, edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2000.
- Junik W., Psychoprofilaktyka i socjoterapia adresowana do dzieci z rodzin alkoholowych, w: Marzec - Holka K. (red.) Społeczeństwo, demokracja, edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2000.

- Kantowicz E, Społeczne włączanie i integracja – wyzwaniem dla pedagogów i pracowników socjalnych, w: Białobrzaska K., Kawula S., Wykluczenie i marginalizacja społeczna wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej, Akapit, Toruń 2005.
- Kantowicz E., Reforma systemu opieki nad dzieckiem a nowe zadania w obszarze pracy socjalnej, w: Marzec - Holka K. (red.) Społeczeństwo, demokracja, edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2000.
- Karpińska O., Współudział Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w organizacji środowiska życia dzieci i młodzieży w średnim mieście, w: Kromolicka B. (red.) Praca socjalna w organizacjach pozarządowych z problemów działania i kształcenia, Akapit Toruń 2005.
- Karwacki A., Pegeerowska i popegeerowska lokalność. Kierunki zmian i wyzwania w kontekście działań inkluzywnych, w: Grotowska - Leder J., Faliszek K., (red.) Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza - uwarunkowania - kierunki działań, Akapit, Toruń 2005.
- Karwacki A., Reprodukacja „kultury ubóstwa” w społecznościach popegeerowskich – charakter procesów, w: Wódz K., Piątek K., Socjologia i polityka społeczna a aktualne problemy pracy socjalnej, Akapit, Toruń 2004.
- Kawczyńska - Butrym Z., Problemy pracy socjalnej w wiejskich enklawach ubóstwa, w: Kantowicz E., Olubiński A., Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku, Akapit, Toruń 2003.
- Kawczyńska - Butrym Z., Współczesna rodzina, wyzwania dla pracy socjalnej, w: Szymczak W. (red.), Współczesne wyzwania i metody pracy socjalnej, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2009.
- Kazubowska U., Nowe oblicza opieki nad dzieckiem i rodziną oraz strategie pracy socjalno - wychowawczej na ich rzecz, w: Kantowicz E., Olubiński A., Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku, Akapit, Toruń 2003.

- Kazubowska U., Udział „trzeciego sektora” w opiece nad dzieckiem i rodziną w Polsce, w: Kromolnicka B. (red.) Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych, Akapit, Toruń 2005.
- Kotlarska - Michalska A., Dylematy wychowawcze w rodzinach polskich, w: Marzec - Holka K. (red.) Społeczeństwo, demokracja, edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2000.
- Krajewska B., Instytucje wsparcia dziecka i rodziny: zagadnienia podstawowe, „Impuls”, Kraków 2009, Rozdział: Instytucje pomocy społecznej.
- Krasiejko I., Nowa rola asystenta rodziny, w: Trawkowska D., (red.) Pomoc społeczna wobec rodzin. Interdyscyplinarne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę, Akapit, Toruń 2011.
- Krzesińska - Żach B., Rola wolontariatu młodzieżowego w sektorze pozarządowym - na przykładzie Środowiskowego Domu Rodzinnego „Nasz Dom” przy Stowarzyszeniu „Droga” w Białymstoku, w: Kromolnicka B. (red.) Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych Akapit, Toruń 2005.
- Kuchcińska M., Postrzeganie ludzi starych przez dzieci i młodzież, w.: Marzec - Holka K. (red.) Społeczeństwo, demokracja, edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2000.
- Kurcz A., Organizacje pozarządowe w tworzeniu rodzinnych form opieki zastępczej, w: Kromolnicka B. (red.) Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych Akapit, Toruń 2005.
- Kutia - Zakrzewska K., Środowisko wiejskie – teren wykluczenia czy integracji, w: Białobrzaska K., Kawula S., Wykluczenie i marginalizacja społeczna wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej, Akapit, Toruń 2005.

- Leśniak - Berek E., Marginalizacja młodzieży w społeczeństwie ludzi dorosłych, w: Grotowska - Leder J., Faliszek K., (red.) Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza - uwarunkowania - kierunki działań, Akapit, Toruń 2005.
- Leśniak - Berek E., Reforma edukacji – wyrównanie szans młodzieży na rynku pracy, w: Wódz K., Piątek K., Socjologia i polityka społeczna a aktualne problemy pracy socjalnej, Akapit, Toruń 2004.
- Lewicki Cz., Marginalizacja i wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży w obliczu choroby – przejawy, uwarunkowania i konsekwencje, w: Chrostowska B., Kantowicz E., Kurkowski C., (red.) Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej młodzieży. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku, Akapit, Toruń 2010.
- Ludwig I., Stamm R., Wspomaganie dzieci korzystających z placówek opieki dziennej lub usług opiekuńczych, w: Grodecka J., Chechelska - Dziepak M., Rodzina w perspektywie demograficznej, ekonomicznej i społecznej. Studium porównawcze Kraków – Frankfurt nad Menem, „Impuls” Kraków 2006.
- Magiera E., Tradycje formowania etosu obywatelskiego i opiekuńczego uczniów w II Rzeczypospolitej, w: Kromolnicka B. (red.) Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych, Akapit, Toruń 2005.
- Malinowski J.A., Marginalizacja społeczna i wykluczenie – zjawiska wpisane w oblicze edukacji szkolnej, w: Białobrzaska K., Kawula S., Wykluczenie i marginalizacja społeczna wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej, Akapit, Toruń 2005.
- Malinowski J.A., Praca socjalna w obszarze działalności szkoły, w: Frysztański K., Piątek K., Wielowymiarowość pracy socjalnej, Akapit, Toruń 2002.
- Malinowski J.A., Szkoła jako podmiot systemu zintegrowanych działań socjalnych w środowisku lokalnym, w: Kromolicka B. (red.) Praca socjalna w organizacjach pozarządowych z problemów działania i kształcenia, Akapit Toruń 2005.

- Marynowicz - Hetka E., Piekarski J., Urbaniak-Zajac D. (red.): Pedagogika społeczna i praca socjalna. Przegląd stanowisk i komentarze, Śląsk, Katowice 1998.
- Marzec - Holka K., Dzieci ulicy w obszarze zadań pracy socjalnej, w: J. Brągiel, Sikora P. (red.) Praca socjalna wobec rzeczywistych i potencjalnych zagrożeń człowieka, Uniwersytet Opolski, Opole 2005.
- Matyjas B., Praca socjalna z dzieckiem i rodziną dysfunkcyjną – w poszukiwaniu nowych rozwiązań i modeli działań, w: Kantowicz E., Olubiński A., Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku, Akapit, Toruń 2003.
- McCroskey J., Przyszłość pracy socjalnej w pomocy społecznej na rzecz dziecka, w: Daley J.G., Postępy w pracy socjalnej. Łącząc badania edukację i praktykę, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa 2011.
- McCroskey J., Przyszłość pracy socjalnej w pomocy społecznej na rzecz dziecka, w: Daley J.G., Postępy w pracy socjalnej. Łącząc badania edukację i praktykę, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa 2011.
- Mikołajewicz W., Praca socjalna jako działanie wychowawcze, Śląsk, Katowice 1999.
- Murty S., Przyszłość pracy socjalnej na wsi, w: Murty S., Przyszłość pracy socjalnej na wsi, w: Daley J.G., Postępy w pracy socjalnej. Łącząc badania edukację i praktykę, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa 2011.
- Olubiński A., O pedagogicznych aspektach pracy socjalnej, w: Frysztacki K., Piątek K., Wielowymiarowość pracy socjalnej, Akapit, Toruń 2002
- Olubiński A., Praca socjalna. Aspekty humanistyczne i pedagogiczne, Akapit, Toruń 2004.

- Orłowska M., Czas wolny jako kwestia społeczna, w: Kantowicz E., Olubiński A., Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku, Akapit, Toruń 2003.
- Orłowska M., Znaczenie człowieka – wychowawcy jako środka oddziaływania w pracy socjalnej, w: Marzec - Holka K. (red.) Społeczeństwo, demokracja, edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2000.
- Pilch T., Grupa rówieśnicza jako środowisko wychowawcze, w: Lalak D., Pilch T., Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej, Żak, 1999.
- Pilch T., Leparczyk I., Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie, Żak, Warszawa 1995.
- Piorunek M., Bezradni wobec przyszłości? Doradztwo biograficzne jako wyzwanie edukacyjne, w: Białobrzaska K., Kawula S., Wykluczenie i marginalizacja społeczna wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej, Akapit, Toruń 2005.
- Priifi F., Konieczność wsparcia szkoły przez pracę socjalną oraz możliwości jego realizacji, w: Kromolicka B. (red.) Praca socjalna w organizacjach pozarządowych z problemów działania i kształcenia, Akapit, Toruń 2005.
- Przybysz W., Aktualne problemy społeczne występujące w województwie warmińsko - mazurskim oraz przygotowanie służb socjalnych do ich rozwiązywania, w: Kantowicz E., Olubiński A., Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku, Akapit, Toruń 2003.
- Puszczewicz R., Warsztat metodologiczny pracownika socjalnego w pracy ze społecznością lokalną, w: Kantowicz E., Olubiński A., Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku, Akapit, Toruń 2003.
- Raćław M., Zmiany w pracy socjalnej z rodziną – w stronę kontroli stylu życia i zarządzania marginalizacją, w: Rymsza M. (red.), Pracownicy socjalni i praca

socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 2012.

- Raław - Markowska M., Zakończenie, w: Raław - Markowska M. (red.), Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym, debata o nowym systemie, ISP, Warszawa 2005.
- Radziejewicz J., Środowisko społeczno - wychowawcze szkoły, w: Lalak D., Pilch T., Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej, Żak, 1999.
- Rek M., Woźniak W., Wyrównywanie szans? Reforma polskiego systemu edukacji a realizacja idei inkluzji społecznej, w: Grotowska - Leder J., Faliszek K., (red.) Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza - uwarunkowania - kierunki działań, Akapit, Toruń 2005.
- Roman E., Dynamika zagrożeń i zaburzeń współczesnej socjalizacji prozdrowotnej dzieci i młodzieży, w: Białobrzaska K., Kawula S., Wykluczenie i marginalizacja społeczna wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej, Akapit, Toruń 2005.
- Sander A., Szkoła jako miejsce aktywności pracy socjalnej, w.: Kromolicka B. (red.) Praca socjalna w organizacjach pozarządowych z problemów działania i kształcenia, Akapit Toruń 2005.
- Segiet K., Znaczenie wolontariatu działającego na rzecz dzieci i młodzieży w różnych obszarach życia społecznego, w: Kromolnicka B. (red.) Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych, Akapit, Toruń 2005.
- Sędzicki M., O potrzebie nowego modelu wsparcia w środowisku lokalnym rodziny problemowej, w: Kantowicz E., Olubiński A., Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku, Akapit, Toruń 2003.
- Sikora E., Młode pokolenie z osiedli byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych – pokolenie straconych czy nowych szans?, w: Białobrzaska K.,

Kawula S., Wykluczenie i marginalizacja społeczna wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej, Akapit, Toruń 2005.

- Słupska K., Udział organizacji pozarządowych w tworzeniu szans życiowych współczesnej młodzieży, w: Kromolicka B. (red.) Praca socjalna w organizacjach pozarządowych z problemów działania i kształcenia, Akapit Toruń 2005.
- Sobkowiak U., Wolontariat z perspektywy młodzieży a wyzwania w sferze pomocy społecznej, w: J. Brągiel, Sikora P. (red.) Praca socjalna wobec rzeczywistych i potencjalnych zagrożeń człowieka, Uniwersytet Opolski, Opole 2005.
- Sołdra - Gwiżdż T., Problemy społeczne wiejskich społeczności lokalnych Opolszczyzny jako wyzwanie dla pracy socjalnej, w: Frysztacki K., Piątek K., Wielowymiarowość pracy socjalnej, Akapit, Toruń 2002.
- Suska M., Rola Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, w środowiskowej pracy socjalnej, w: Marzec - Holka K. (red.) Społeczeństwo, demokracja, edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2000.
- Szarfenberg R., Interwencja rodzinna i piecza zastępcza – pomiędzy mediami, polityką i dowodami, w: Trawkowska D., (red.) Pomoc społeczna wobec rodzin. Interdyscyplinarne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę, Akapit, Toruń 2011.
- Szczepański M.S., Ślęzak - Tazbir W., Pawlica B., Polska młodzież: między normą a patologią. Próba socjologicznego portretu zjawisk patologicznych okresu transformacji, w: Trawkowska D., (red.) Pomoc społeczna wobec rodzin. Interdyscyplinarne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę, Akapit, Toruń 2011.
- Szpunar M. (red.), Asystentura rodziny. Nowatorska metoda pomocy społecznej w Polsce, MOPS Gdynia, Uniwersytet Gdański, Gdynia 2010.

- Tarkowska E., Czy dziedziczenie biedy? Bariery i szanse edukacyjne młodzieży wiejskiej z gminy Koscielce, w: Korzeniewska K., Tarkowska E. (red.) Lata tłuste, lata chude... Spojrzenie na biedę w społecznościach lokalnych, IFiS PAN, Warszawa 2002.
- Telka L. (red.), Programy profilaktyki uzależnień. Z doświadczeń autorów, Śląsk, Katowice 2003.
- Tokarski Z., Szkolenie i doskonalenie kompetencji wolontariusza, w: Kantowicz E., Olubiński A., Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku, Akapit, Toruń 2003.
- Trawkowska D., Doradca i terapeuta czy badacz i strateg? Role zawodowe konsultantów w lokalnych systemach wsparcia rodzin wieloproblemowych – na przykładzie górnośląskich konsultantów zatrudnionych w pomocy społecznej, w: Trawkowska D., (red.) Pomoc społeczna wobec rodzin. Interdyscyplinarne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę, Akapit, Toruń 2011.
- Wardęcka J., Udział organizacji pozarządowych w rozwiązywaniu problemów dziecka i dzieciństwa w średnim mieście, w.: Kromolicka B. (red.) Praca socjalna w organizacjach pozarządowych z problemów działania i kształcenia, Akapit Toruń 2005.
- Witkowska - Tomaszewska A., Stanek K., Edukacja środowiskowa małych dzieci na terenach wiejskich, w: Grewiński M., Skrzypczak B., Środowiskowe usługi społeczne – nowa perspektywa polityki i pedagogiki społecznej, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa 2011.
- Wysocka E., Opieka czy pomoc oraz ich wymiary i wyznaczniki z perspektywy psychologicznej, w: Kantowicz E., Olubiński A., Działanie społeczne w pracy socjalnej na progu XXI wieku, Akapit, Toruń 2003.
- Wysocka E., Warsztat diagnostyczny pracownika socjalnego w obszarze pracy z rodziną oraz przedmiotowe i podmiotowe uwarunkowania procesu diagnozy środowiska rodzinnego, w: Trawkowska D., (red.) Pomoc społeczna wobec

rodzin. Interdyscyplinarne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę, Akapit, Toruń 2011.

- Wysocka E., Wymiary współczesnych zagrożeń młodzieży jako wyzwanie dla pracy socjalnej, w: J. Brągiel, Sikora P. (red.) Praca socjalna wobec rzeczywistych i potencjalnych zagrożeń człowieka Uniwersytet Opolski, Opole 2005.

5 Bibliografia rozdziału 2

- Boeck T.(2007), Young people, social capital and the navigation of life transitions, www.bl.dmu.ac.uk/.../5.
- Brown D., Maxwell S., DeJesus E., Schiraldi V. (1999), Workforce and Youth Developmet, w: Biulletin of Justice Policy Institute.
- Casey J., Social Capital: Building Quality Networks for Young People in Foster Care, www.jimcaseyyouth.org/issue-brief—social-capit.
- Robin J., Sullivan P., Watkins N., Developing social capital through participation in organized youth programs, www.ideals.illinois.edu/.../JarrettSullivanWatkins.
- Lin, Nan. (2001). Social Capital: A Theory of Social Structure and Action, Cambridge University Press, New York.
- Młodzież na wsi. Raport z badania, stocznia.org.pl/www/images/pliki.../mlodziez_na_wsi_raport.pdf
- Nelson B., Kaboolian L., Carver K., Concord Handbook: How to Build Social Capital Across Communities –www.concord.sppsr.ucla.edu/concord.pdf.
- Praszkie R. Zaufanie jako osiowy czynnik dynamiki kapitału społecznego, 2007, www.psml.pl/2011_dr.html.
- Raffo C., Reeves M. ,(2000). Youth Transitions and Social Exclusion: Developments in Social Capital Theory. Journal of Youth Studies, 3 (2) 147-166.
- Sander T., Lowney K. (2006), Social Capital Building Toolkit, www.hks.harvard.edu/.../skbuildingtoolkitversion.

- Thomas, Paul. (2003) 'Young people, 'community cohesion' and the role of young people in building social capita', Youth and Policy 81.

6 Bibliografia rozdziału 3

- Dokumenty UE dotyczące polityki młodzieżowej i przeciwdziałania społecznemu i ekonomicznemu wykluczeniu ludzi młodych.
- Biała księga Komisji Europejskiej z dnia 21 listopada 2001 r. – Nowe wyzwanie dla młodzieży europejskiej.
- Rezolucja Rady z dnia 7 listopada 2009 r. w sprawie odnowionych ram europejskiej współpracy na rzecz młodzieży 2010-2018.
- Konkluzje Rady Europejskiej z października 2009 roku, w których podkreślono, że wobec stale pogarszającego się stanu zatrudnienia należy między innymi promować politykę aktywnego włączenia społecznego.
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, artykuł 6, w myśl którego UE ma kompetencje do prowadzenia na szczeblu europejskim działań mających na celu wspieranie, koordynowanie lub uzupełnianie działań państw członkowskich m.in. w dziedzinie kształcenia, szkolenia zawodowego, młodzieży i sportu.
- Europejska strategia zatrudnienia, wg ustaleń nadzwyczajnego posiedzenia Rady Europejskiej, 20-21.11.1997 w Luksemburgu.
- Rezolucja Rady UE i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie, z dn. 14.12.2000 na temat włączenia społecznego młodzieży.
- Rezolucja Rady UE i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie, z dn. 28.05.2004 na temat społecznej integracji młodzieży.
- Konkluzje Rady z 5.12.2007: „W stronę powszechnych zasad elastyczności i bezpieczeństwa socjalnego” (Wspólne zasady wdrażania modelu flexicurity).

- Konkluzje Rady z 5-7.12.2007 w sprawie perspektyw europejskiej strategii zatrudnienia w kontekście nowego cyklu strategii lizbońskiej.
- Konkluzje Rady Europejskiej i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie, z dn. 13-14.03.2008 r., w sprawie podnoszących wagę walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym, promowania aktywnej integracji i podnoszenia perspektyw zatrudnienia osobom wyłączonym z rynku pracy, w szczególności młodzieży.
- Rezolucja Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie z dnia 22 maja 2008 r. w sprawie integracji społecznej młodych ludzi o mniejszych szansach (stwierdzająca iż bezrobocie, ubóstwo, zły stan zdrowia, kulturowe, społeczne i ekonomiczne wykluczenie i wszelkie formy dyskryminacji utrudniają młodzieży osiągnięcie dobrobytu i mogą powstrzymać ją od aktywnego udziału w życiu społecznym).
- Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1098/2008/WE z dnia 22 października 2008 r. w sprawie Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym (2010)(Tekst mający znaczenie dla EOG) s. 20-29.
- Konkluzje Rady z 16 i 17 października 2008 r. w sprawie wspólnych zasad aktywnej integracji na rzecz skuteczniejszego zwalczania ubóstwa, w których konkluzjach stwierdzono, że aktywne włączenie wymaga jednocześnie odpowiedniego wsparcia dochodu, rynków pracy sprzyjających integracji społecznej oraz dostępu do dobrej jakości usług szczególnie dla osób wykluczonych z rynku pracy (przyjęta w następstwie zalecenia Komisji z 3 października 2008 r., uwypuklająca wspólne zasady odnoszące się do tej problematyki. Te wspólne zasady dotyczą trzech głównych aspektów: gwarancji płacy minimalnej, pomocy we wchodzeniu na rynek pracy oraz dostępu do usług wysokiej jakości).
- Konkluzje Rady z 9 marca 2009 „Nowe umiejętności dla nowych zawodów – antycypowanie i dopasowywanie rynku pracy i potrzeb w zakresie umiejętności i kompetencji.

- Konkluzje Rady z 12 maja 2009 na temat strategicznych ram Europejskiej współpracy w dziedzinie kształcenia i szkolenia.
- Konkluzje Rady z dnia 8 czerwca 2009 r. pt. „Usługi socjalne jako narzędzie aktywnej integracji, zwiększenia spójności społecznej i obszar potencjalnego zwiększenia zatrudnienia”.
- Konkluzje Rady Europejskiej z czerwca 2009 r., w których przedstawiono wyniki nieformalnego szczytu UE w sprawie zatrudnienia zorganizowanego w Pradze w maju 2009 roku i w których stwierdzono, że jednym z najważniejszych priorytetów pozostaje walka z bezrobociem.

Literatura Cytowana

- B. Fatyga i in., Biała Księga Młodzieży Polskiej, MENiS 2003.
- B. Fatyga i in., Biała Księga Młodzieży Polskiej – Dwie prawdy o aktywności, MEN 2005.